

Виходить 8 і 22 л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гультени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція

й Адміністрація
на ул. Гетманській
ч. 607.

орган руско-української радикальної партії.

Листи з України.

I. Читаючи галицьку періодичну печать, бачучи з другого боку відносини Українців до тих видань і вренті знаючи трохи стан справи і настроїв серед тої течії, котру звуть українофільством, — ми не можемо не висказати тут певної своєї думки, що по нашому заслугує на увагу. Нам бачиться, що всі ті видання стоять надто далеко від україно-російських інтересів, що з другого боку зводиться на нашу надто случайну участь у тих виданнях, між тим не треба великих доказів на те, що ті видання могли би служити в значній степені органами українофілів. Нам бачиться, що деякі видання могли би при звісній згоді і під звісними умовами служити такими органами, та на приклад „Народ“ в наших очах держиться такої програми, що могла би бути принята зо всім одною з існуючих фракцій українофільства. Через те в наших очах сумна проява те, що в „Народі“ так рідко появляються звістки з України.

Знаючи стан справ у російських границях, ми зовсім розуміємо, що наш час не сприяє голошенням яких небудь певних програм, та по крайній мірі треба би бажати стати ближче до того видання в надії на те, що деяка практична стичність буде служити завдатком живіщих відносин на будуще. Виходючи з такого погляду, т. е. живіщої стичности з „Народом“ ми задумали написати кілька листів у „Народ“. Найперше нам прий-

деся доторкнутись загального стану справ у Росії, а в дальших поговорити про українство та его основи. Хоть та справа обговорювалася чи раз, та при всім тим, як справа великої живучої ваги, вона не може бути на завсїгди рішена, і через те і тепер вона в наших очах повна інтересу і завдач.

І так обернімось до стану справ у теперішню пору у Росії. Чи раз і чи мало людей ствердило, що люде, сусільність, інтелігенція в Росії знаходиться тепер в стані безголавя. Такий стан справ, як воно ні сумно, приходить ся ствердити і нам: отверта свідомість тільки може вказати вихід с такого сумного і часового стану. Російське правительство в своїй боротьбі з російською політичною опозицією (а доля тої опозиції, т. е. російської революційної партії, то доля в Росії усякої опозиції) розвило чималу енергію і страшний змагання. Не дивниця, що російська опозиція, що ніколи не опиралась на дійстну силу — народ, була зметена як пилинка, і хібаж не пилинка, не капля в морі, не кажу вже опозиція, та і вся інтелігенція російська в російській історії, в російськім житю на тих безмірних просторах мужицкої і Росії і України?!

Усякий прогресівний розвиток у Росії (не тільки явно революційний) стоить таких мук діятелям того розвитку, що справді те, що ми бачимо в недавню пору у Росії, нагадує нам мучеників перших віків християнства. Конечність самовідверження в діяльності являється неминучою умовою усякої прогресівної діяльності через осібні політичні і сус-

пільні умови у Росії. Ми не проповідуємо фанатизму; ми знаємо що самовідвержене, се така проява енергії чоловіка, котра не може тривати, на котрій годі класти пляномірної суспільної діяльності, хочби й революційної а про те російські умови такі, що пруть до самовідверження, заставляють, раз розплатившись кривавою ціною за свої проби розв'язання суспільних перешкод, упять іти на те ж саме, зібравшись з конечно потрібними силами. Бувають такі епохи! і нема іншого виходу, і даремні забобони лібералізму!

Справді у Росії діло стоїть так голо, що і про лібералізм тепер не говорять, і бачимо якесь просте умирання.

В чім же виражаються тепер у Росії коли не політичні то суспільні інтереси? Читаючи газети і чуючи розмови, можна денеде стрітити вираз деяких надій на оживлене земського діла. Для доказу і підпертя своїх надій, висказують такі здогади, котрі нігде би за границею не були понятні, та впрочім і в Росії вони ненадто переконуючі. Очевидно для всякого, що коли земство приборкали, то воно в новім виді покаже менше енергії, рахунки ж тих оригінальних оптимістів стоять на тім, що російському інтелігентному чоловікови все одно нікуди дітись.

І так обернімся до зображення стану земського діла, котре рівно інтересує і чинить предмет забобонів і Росіян і Українців. Як ні добра російська інтелігенція, котра не має станових традицій (вся та розвага не зовсім дається приложити до малоросійської) та і з доброти тої, як ні воплочуй єї в земські діла і інтереси, все одно нічого не вийде. Історія учить, що твердість розвитку забезпечується в країні істлюванем публичної opinii і істнуванем і розвитком представительства (в сім случаю говорю і не про політ. представительство, політ. представительство то один із видів представительства. В нашому змислі і в земстві є представительство і навіть в інституціях чисто бюрократичних). Коли вико чувачами справ і долі буваз не величке представ. то як би ні добре були настроєні ті люде, раз публична opinii тісниться і через те не

може виражатися, всяка добрість улітає, і руки опускаються. Во Франції Панама відігрався через те, що хоч формально там і істнує загальне голосоване, та буржуазний лад сучасної Франції нищить на практиці результати такої організації представительства.¹⁾ У нас під освободительну епоху при стосунковім визволеню публичної opinii і при участі реальній суспільности у виконуваню діл — пайшлись і люде і сили. Час робить людей. Бувають епохи, коли навіть негідники соромляться свої гідоти, і інші, коли і чесні люде нічим не рїзняються від негідників. Чому ось напр. сей ворїг був незвичайно горячий, займаючи місце земского лікаря (та ще і в глухому куті), а тепер его дають і в очі і поза очі? Люде кажуть, що він перемінився. Ні, час перемінився: і люде живуть тепер відокремленим житєм, не маючи спільности інтересів і проява публ. opinii придавлена, а при таких умовах у всякого чоловіка впливає на верх грязь, що була прдавлена іншим часом. Така загальна основа нашого життя.

І так для нас зовсім ясно, що інтелігентна доброта доволі условна річ, котра і переміняється. Та в усякім случаю се не суспільний фактор, що міг би бути одною з діючих сил для сповнення теперішніх суспільних завдач. Але ж земські інституції то щось в роді суспільного фактора, кажу щось в роді, бо безперечно, що до земства у нас істнують дуже не ясні понятя: правительство вказує єму певні функції господарські, лібералізм бачить в нім свій паллядіюм і треба признати, що для першого погляду істнує більше підстав і в історії і

¹⁾ А всеж таки мусить уразити і вдоволити усякого прихильника розвою людської суспільности та блискавична бистрота, з якою во Франції розкриваються погані вчинки панамської страви, при чому доля зовсім не жалувє і правительственных осіб хоть би й як високих. Сегодня міністр навіть справедливости, завтра вже в тюрмі, як простий проступник. Як би ні сумний був теперішній стан Франції, та всеж таки наведена повисше обставина, то найкращий завдаток єї дальшого розвою. То все результат дуже розвитої публ. opinii і повна воля проявлятися їй. В менше розвитих сторонах про злодійства міністра публіка ніколи й не дізнаєся. (Ред.)

тим більше на практиці. Впрочім такий погляд на земства як на паллядію, захований десь дуже глибоко в душі сучасного чоловіка, а висказується сучасний чоловік в сій справі більше ніж скромно. „Внутреннее Обозрѣніе“ Русской Мысли за февраль с. р. починається таким розсудком: „Мы уже не разъ говорили о томъ, что правительство старается (?) и пробудить (?) общественныя силы и привлечь ихъ къ содѣйствію администраціи въ разныхъ отрасляхъ управленія“ і далі покликується на діяльність земств у часі неврожаю й холери, коли як усім понятно, правительство мусіло обернутися до земств. Низче покликується ще на одно цікаве завойованє преси — іменно говориться, що від январа м. будуть міститися в газеті „краткія свідѣнія о тѣхъ изъ дѣлъ, назначенныхъ къ слушанію въ Государственномъ Совѣтѣ, которыя по сущности своей допускають предварительное ихъ оглашеніе безъ всякихъ неудобствъ“ (для кого?). Ось яка втіха теперішнього ліберала!

В яких же умовах існує той quasi суспільний фактор? Від сего року відкритися земські збори переобразованого земства, і на кілька можна судити по звісткам, які в, результати не багаті і не користні. Ми не можемо тут не покликатися на кілька загальних фактів, лишаючи на боці подробиці. В Московській Губернії, в остатню сесію Губериска Управа зо звістним Наумовим на переді, що прослужив земству яко председатель 27 літ, відказалася від виборів. В Тверскім Земстві інша пригода: сповнителі заповіту пок. Елисеєва (ред. „Отечественныхъ Зап.“) доправилися від земства пожертвованого капіталу, що покійник записав для ціли мужицкого кредиту, на тій підставі, що запис та зроблена з такою умовою: коли земські інституції не будуть основно перемінені; і земські збори, заявляючи свою думку по совісті, одноголосно рішили вернути капітал.

Та згодімся, що фізіономія нового земства не визначилась; будемо ждати поступків, і також не будемо довіряти упередним судам. Що ж дало земство до своєї реформи за останній час? Панують ось які загально признані думки: в деяких земствах продовжався розвиток

шкільної справи так, що твердять, що шкільна справа після деякої задержки знову пішла. Я покликаюся по перше на один факт: Ще не давно ми раз-у-раз читали в газетах про розвиток мало не повсемістний відчитів для народу, тепер ми се дуже рідко подибуємо, а особисто переконалися, що в деяких городах відчити ті перестали існувати, хочби в Тамбові, бучно кажучи і отворився „Народный Университетъ“, як назвала сю інституцію Недѣля. Покличуся на деякі факти, що до упадку народних шкіл, напр. у Вятській губернії від 1884. р. до 1891 р. уменшилося число шкіл з 526 до 498. Допевно звісно (по признаню чимало земств), що настала хвиля, коли земству прийдеся давати свої засоби не тільки на школу і шпиталь, чим переважно земство займалося доси, а й на інші вияснені потреби економічного біту людности, задля чого і заводяться в різних земствах економічні організації, на котрі прийдеся давати все більше і більше засобів, а між тим земські бюджети тріщать, також по загальному признаню. Навіть синод зайнятий питанням про надто повільний розвиток народної просвіти у Росії, через що появилася циркулярний внесок Побѣдоносцева земствам щоб вони помагали школам грамотности

Назаводи з тими потребами ідуть інші потреби економічного характеру, і ось інтелігентний чоловік і его писатель кладуть свої надії на такі інституції, як економічна організація Пермского Земства і Московского. Запевне, се дуже користні інституції, та тільки нехай читатель супоставить дві паралелі, нехай зважить, що може і що робить в тій справі Земство за яких небудь 10 літ, і з тим супоставить цифри розвитку торгівлі і промислу за 10. літ, нехай супоставить напр. цифру оперецій крестянского банку для безпеки мужикам землі і щорічний приріст людности,*) —

*) В початках операцій крестянского банку від 1883 до 1891 р. мужиків покунців було ось кілька: господарів 225. 485 душ, в них ємях душ мужеского полу 728.231 чоловік, а з жіночою людністю значить доходить до 1¼ мільона душ, а землі набуто 1,579.391 десятин, як звісно приріст людства за один рік виражається цифрою 1¼ мільона (Цифри взяті із статі Герценштейна в Русской Мысли 1892 р. Нр. 2.)

і нехай же признає, що розвиток інституцій, про котрі тільки що говорено, коли поглянути з більше загального становища, зведеться на назадний хід, на працю Данаїд. Можна здержати звисний бік розвитку суспільності, та здержати загальний розвиток годі; ініціатива суспільності в змислі суспільно розумної діяльності може бути придавлена, а з сим поровень буде розкішно розвивати свою діяльність торгівля, промисл і в загалі капіталізм. Земська школа відсвяткувала свій 25. літний ювілей а 1892 р. народ упять показав себе тою самою стихійною силою, як і 25 літ назад, і різко визначилася, на сором інтелігентного чоловіка, не уменшившася незгода між інтелігенцією і народом. Чи можна ж і здумати більше горе? В наших очах діяльність земства виказує масу незвичайно вдачних і благородних проб, змаганем усіх земств зачеркнено пляни і завдачі, вияснено земськими дослідами справдішній економічний стан народа, а про те все натурально треба спитати: ну кому тепер ви все те вияснили, начеркнули, обробили (хоть я думаю, що й голод 1891 р. теж не мало вияснив) тепер треба узятися до чогось такого для вилічення усіх ран і слабостей теперішнього часу. Та... інтелігентний чоловік все таки має тенденцію осістися в своїм спокійнім кутку і взятися за нові досліди. Я думаю, що теперішня пора з ві соціяльними несправедливостями власне характеризується з одного боку розкішністю знання, а з другого боку недостатчею его. Народ тріває в темноті, а інтелігентний чоловік душиться від роскоші знання. Я не даремне кажу: душиться. Людскість у теперішню пору переживає культурну кризіс, через що так розширений пессімізм у сучасній суспільності, відки й самоубійства. Відгуки того переживання доходять і до нас: і у нас кождий признає, що на-вкругивсе не гарно, а особливо перед тими потрясаючими картинами голоду, в котрім ми іще тріваємо, та... котрий уже забувається, та страшенність нашого стану вбільшується тим, що нам, російському інтелігентному чоловікові, не позволяється навіть переживати того.

Знанє, се той бік відносин чоловіка,

що домагається *sine qua non* застосовання і здійснення в житю... Та існує якесь паразитне знанє — те, що Толстой зве науочною наукою, котра існує для оправдання в очах образованого чоловіка его привіліюваного стану. Заплутавшись в безвиходності власного стану, не маючи сил прямо поставити справи на політичний ґрунт, бо прийшлося би поставити ві доволі остро, дрожахи з другого боку за власний стан, російський інтелігентний чоловік, опускаючи руки, по не волі кладе свої надії на правительство, на правительственну ініціативу, хоч би і в такій наївній формі, чужій історичним справкам, що правительство врешті покине свої вікові традиції і стане у благороднім змислі правительством, хоч, по совісті кажучи, годі довіряти в цірість его надії в сій справі. В ліпшому змислі діяльність такого правительства, як наше, виражається тільки в конечних паліативних реформах, правительство виходить немов кляпою безпеченства в своїй діяльності. Таким чином виходить ось яка картина: на першім місці — правительство, в ліпшому разі в своїй чисто консервативній діяльності, та у нас воно придавлює всяку свобідну ініціативу суспільності, і ось сесь придавлена суспільність стає добычею складаючихся економічних відносин, економічних сил. Повстає у нас у Росії, як то було і в інших сторонах, капіталізм, так що даремні надії при такому стані справ на те, що чаша сія, повна горечи, бо неуспільненє праці капіталом робиться з муками, — мине Росію, і, що може особливо лякати у нас, — що проце той буде йти помало, як і всякий розвиток у Росії. *) І так на щож надіятися, де вихід? Упять усе тут же. Коли ми не рушилися з місця, то як може перемінитися наша програма для здійснення котрої нічого не зроблено? Та ми не будемо розвивати подрібно програми, бо тепер не пора, коли би вислухувалося се з увагою, а все таки треба сказати, що все питанє

*) Ми не можемо не звернути уваги читателя на те, що такий факт як немовби то штучно викликаний голод 1891—1892 р. служить цілям капіталізму найліпше, і ми переконані, що за ті два роки капіталізм виграв позицію для себе, з котрої его годі би збити.

в тому, щоби засипати ту пропасть, що межи інтелігенцією і народом. Ся дорога повна вдячних культурних завдач і разом з тим (в наших очах) вона пререволюційна дорога. Ось через що правительством так ревниво відгороджує народ від справжньої інтелігенції, ось через що воно взяло собі право означувати дози знання, поставивши певні границі для викладу, науки в народних школах, ось через що для народних відчитів, бібліотек, так же дана рецепта, що котрій інтелігентний чоловік мусить викроювати свою думку, щоби та думка не явилася в своїй правдивій наготі, а була закутана туманом усяких двозначностей, котрим позволено ходити по світі божому. Чи ж може бути більше горе на такий стан?

Вище ми сказали, що справді активній інтелігенції прийдеся самоотвержено діяти. Не треба сего розуміти так, що ми предкладаємо завоюувати політичну свободу способами террора, способами, котрі недавно спробовано в Росії. Проблема життя, бачиться нам, пояснила так сю справу, що інтелігенція без народа не розв'яже сучасних завдач у Росії. Бути може, що ми надто песімістично дивимось на стан справ, коли кажемо, що дорога наперед нас не засіяна рожами, і коли кличемо до самовідверження і бути може, що й можна виробити й деякі інші способи; тількиж дорога одна, іменно до дійсного зближення з народом, за всяку ціну. Погляньте лишень, що робиться в Англії, в Америці. В країнах, де само житє, всі інституції дають умови до такого зближення і не признають різниці, в теперішню пору серіозно поставлена справа зближення — я кажу про звісні університетські поселки по робітничких кварталах. А російська інтелігенція, не мов той струсь, що пряче голову під крило, — устроює етичні товариства! Я розумію, що розв'язка етичних справ, може бути справою чистого знання, тай годі. Я думаю, що теоретичне поясненє зовсім не розсіє тої душевної темноти, котру переживає сучасний чоловік, бо одна дорога веде в Рим: тільки розвиваючи альтруїстичний бік вправою симпатичних чувств, практикою суспільних відносин, можна й пояснити справи моральности, і в тім напрямку десь знаходиться розв'язка ін-

ших дошукувань людської цікавості, дошукуванє релігії. Опроче підвалина етичних товариств доволі щире фалшованє, краще сказавши наївнє. Та істнує і лихе фалшованє суспільної діяльности.

Люде, займаючі в теперішню пору авансцену, з усіх сил стараються вдержати абоновані місця. В минувшій році після укінчення холери скрізь по газетах затроскотіли про самовідвержену діяльність медичного персоналу і земства. Земство напр. Самарське заявляє вдяку людности студентам і т. д. Коли поглянути на ту пресмішну картину під звісним кутом погляду, то вийде, що особи діючі на авансцені самі собі підносять дяку, а народ паде й паде від тифа і холери, хто єго буде рахувати, коли не для статистики, і справді, вони, ті діючі особи скусні актори. Ми не негуємо фактів особистого мужества, прояви енергії в тисячі осібних случаях, та про те стоїть факт, що 1892. р. появилися холерні безпорядки, всім звісні случаи вічних непорозумінь між народом і холерними відрядами, нарешті треба спізнати, що тіж добродії получали 250—300 рубл. пенсії в місяць, адже ж се викликало звісну спекуляцію. Нам напр. вічно приходилося чути відзиви серед низшої кляси, оцінку діяльности лікарського персоналу в таким світлі. Взагалі можна різко підчеркнути, що в справі холери суспільність проявила мало ініціативи, а земство поставило справу на комерційнім ґрунті, через що один хорий на холеру обійшовся Черниговському земству по 50 рублів, а в Таганрозі один день слабости — в 4 рубл. При чім тут загальна вдяка: люде поживилися!

Бути може, вище написані стрічки видадуться або лишніми або повторенєм чогось старого, та находячися у Росії, бачучи бажаннє у інтелігенції в ліпшому разі основувати етичні товариства, ми думаємо, що ся мова не лишня, тим більше, що і в житю приходиться товчи сю азбуку, а література повинна бути відбитком житя. Нам бачиться, що доконечно потрібно демаскувати сподіванки суспільности, визволяти думку сучасного російського чоловіка від туману, котрим иноді умисне для влас-

ного успокоєння він закутуєся, — для того, щоби бачучи безвихідність власного стану чоловік поглянув небезпеченству прямо в очі і вийшов на єдину дорогу: горожанської служби своїй країні.

Соняшний промінь.

Повість Василя Чайченка, Зоря 1892, чч. II—22.

Д. Чайченко найплодовитіший з нових українських писателів. Раз-у-раз він показуєся в усяких галицько-українських виданнях, літературних і педагогічних, з поезіями й прозою, видає брошури і в Росії, гаряче інтересуєся народньою освітою і, видимо хоче широко захопити українську справу. При такій праці він, видимо стараєся обробляти свою мову і звичайно пише мовою живою і легкою; тільки дуже вже наляга на недоладне „часто-густо“ котре десь підхопив один з найменше вталантованих його літературних товаришів. По всему сему д. Чайченко заслугує того, щоб на него звернула увагу критика, котра навіть коли б вона помилялася, завше може принести добро щирому й не безталантливому писателю.

Тепер ми скажемо про повість д. Чайченка „Соняшний промінь“, котра тим більше звертає на себе увагу, що вона назначена, щоб показати теперішні найбільше освічені круги громади на Україні і навіть просто навчати їх певним думкам. Основа повісті дуже интересна і справді взята, по крайній мірі більшою своєю половиною з нового російського життя, котре появля панночок-соціалісток: С. Перовеку, Субботіних, народниць-Толстовок із панських фамілій і т. д. Се історія дівчини досить багатих батьків, котру готовили до аристократичного життя, але котра стала демократкою і „пішла в народ“, ставши сільською вчителькою. В повісті д. Чайченка сей процес твориться з дівчиною під імпульсом любови до студента-українофіла, і російська панночка (в стінах Новоросії) становиться народовкою-Українкою. Історія панночки (Катерини Городинської) розказана в д. Чайченка місцями досить ефектно і обставлена живими подробицями з життя простонародного, і в загалі сільського, а також з життя українофільських кружків у губернському місті. В сих подробицях часто бачиш більш фотографа, ніж артиста; іноді вони без потреби задержують головну дію, відводять автора від головної теми, але все таки вони, як і деякі

частини обробки основної теми (дитинство Катерини, розмови її з батьком і матір'ю і др.) роблять вражіння чогось живого і ставлять повість д. Чайченка високо над другими подібними пробами нової українофільської беллетристики.

Тільки ж усе таки найголовніші мотиви драми розказані д. Чайченком дуже слабо. Читатель хотів би получить кілька сцен між головними героями Катериною й Марком, щоб хоч заглянути в душевну еволюцію першої, а тепер повість д. Чайченка подає навіть чисто індивідуальну колізію обох героїв, їх взаємну любов, зовсім *ex abrupto*. Хотілосьби побачити Катерину й на учительстві, а то тепер се учительство мов тільки на те придаєся, щоб героїня захорувала і потім умерла. Ся хвороба з її послідками розказані в д. Чайченка тепленько і місцями ефектно і з почутем прочитаються ніжними душами, але логічної потреби в такому власне кінці драма зовсім не мала. Російські автори частенько воліють убивати своїх героїв, ніж показувати їх боротьбу за ідеї котрі герої ті заявляють. Може се й є краса особистість Росії, та тільки з таким способом кінчати романи та ще й тенденційні, треба бути обережним і по крайній мірі не розтягувати такі фінали в некористь оснiвним мотивам драми. Так напр. у Тургенева смерть Базарова займа далеко менше місця в далеко більшому романі, ніж у д. Чайченка хвороба й агонія Катерини.

До того й мотивіровка драми Катерини вража своєю ненатуральністю, ненаціональністю, і нагадує щось із італіанських опер більше ніж із російсько-українського життя. Та упертість, з котрою Катерина спершу відкидає українство, навіть тоді, коли вже склоняєся до демократизму, — зовсім неприродна по наших сторонах. Катерина навіть не Великоросіянка, а тим наче „Москвичка“, а новоросійська панночка, а в Новоросії звичайно великого запалу національно-московського нема і в „общерусів“. До того ми, Славяне, а надто російські, звичайно люде мнякенькі, і коли і в Італії Джулія з Монтеків віддалася Ромео з Капулетів, то в нас переміна навіть національних ідей для любимої людини діло найзвичайне. Ми знаємо приміри чистих Московок, котрі не тільки миряться з українофільством чоловіків, але й самі стають українофільками. Марко Вовчок тому найхарактерніший примір. Так само досить неприродно для нашого російсько-українського життя й те, що Катерина, після того, як відрізала Карта-

генцю Маркові своє римске ніколи! (ми ще й далі мусіти мемо згадати те, що д. Чайченко рівня відносини Москви до України з відносинами клясичного Риму до Картагену) і відіхнула чоловіка, котрого любить, — потім почала роздумувати над тим, що він казав, і сама переходить в табір Картагенців, — все таки ні словом не звіща милого Картагенця обтім, що з нею робиться. Автор каже нам, що Катерина „горда“. Нехай і так, та тількиж наші люди і горді не в такий спосіб.

Мы не греки и не римляне,
Намъ другія сказки надобны,
Мы другія сказки слышали

Отъ своихъ любезныхъ нянюшекъ, —

як говорив небіжчик Карамзін. Катерина, як чиста Росіянка новіших часів, сама перша викликала Марка запискою, щоб прийшов о півночі над криницю і почув від неї, що вона его любить, коли дізналась, що Марка виганяють з її дому після подлого доносу. В такий спосіб наша сучасна російсько-українська, хоч і горда дівчина розшукалаб Марка і тоді, коли вона „своимъ умомъ“ почала доходити до українофільства, вже хоч би для того, щоб порадитись з ним, як йій ліпше всвоїти те українофільство.

Марко зроблений автором ще більше штучно, власне навіть по шаблону. Він не має індивідуальности, а є моделю патріотично-українських добродітелів і всяких совершенств моральних і навіть фізичних, бо хоч і має аристократичні руки, не гляючи на мужицкий рід, а підніма до гори й кида в воду далеко мцнішого на погляд кацана, — замітимо, як Болгарин Ісаров Німця в звісному романі Тургенева.

Поаяк Марко не живий тип а лялька, котрої вжива автор для своєї публіцистики, то й ми мусимо за ним вийти з круга критики умілої в критику тенденцій, в політику.

Нічого нема дивного в тому, що українська справа мало посувається наперед, коли передові українолюбці думками своїми подібні до Марка. Автор показує нам Марка в спорах з петербурским бюрократом обрусителем, братом Катерини і проти своєї волі показує Марка зовсім безоружним і безпідставним навіть у такому нетрудному стані. Петербурский бюрократ стоїть за те, що людина мусить покорити собі природу, а також за те, що державний уряд (певно він говорив: „государство“) помага сему. Марко (і Катерина) виступа проти сего якимись неясними фразами за природу,

за громаду, — тоді як по європейському просвічений Українець і не спорився б проти петербурского бюрократа про принципи, а сказав би ему, що „государства“ бувають різні — абсолютно бюрократичні й громадські, народні, — і що власне тоді, як бюрократичні уряди пишуть наперя і в купі з неосвіченими громадами й народами доживають до того, до чого дожили народи й уряд у Росії, то б то до того, що середньо-азіатський голодний стан тепер посувався до самої західньої границі Росії, — уряди громадські напр. освічених Швейцарців не дають багато волі навіть альпійським снігам і примушують альпійські потоки виробляти людям електричність для ліхтарів, трамвев, фабрик і т. и.

(Кінець буде). М. Драгоманов.

По поводу еміграції.

(Далі).

Та, чим більше розвивався та капіталістична продукція і чим острійше проявляються всі ті протиривисти і суперечности, які вона потягає за собою, тим більше дається відчувати потреба того „державного“ авторитету, котрий дбав би о те, щоб кожний виповнював як слід всі ті обовязки свої, які ему призначило его суспільне положенє. Самопоміч ту не вистарчає, ту потреба опіки цілої „держави“. Буржуазія не може відречися її, — потрібна вона йій на внутр і на внї. З одної сторони антагонізм між клясою посїдающею і не посїдающею вимагає безнастанної чуйности органів її — поліції і „справедливости“, з другої — масова продукція, перевисшаюча запотребованє внутрішнього ринку — великої сили мілтарної, на нові заграничні ринки. Війни державні, що були ще до не давна війнами династичними, перетворились тепер на війни торговельні. Там на світовім ринку, сходяться капіталісти двох різних держав. Починаєся боротьба... Хто кого виіре? „Вітчина“ zagrożена!.. Хто має більшу силу той побідить. Та до сего остаточного кроку, не все треба тепер удаватися. Вистарчить мати лишень сильну армію за собою, готову виступити кожної хвилі до бою, а тоді — тоді цілий світ залагодиться вже „мирною“ дорогою. Місто війни, дістанемо — торговельні договори.

Завдяки скоро поступаючому удосконаленню средств продукційних і не звичайно улегшеним средствам комунікаційним, понижає буржуазія на дорогу цивілізаційну всі, навіть варварські

краї. *Дешевість товару* -- то куля арматна, що пробиває навіть китайські мури і змушує до капітуляції хочби і найзавзятішу ненависть до чужоземщини. Дешевість та, то той острій меч, під котрим кожда народність, що не хоче загинути, мусить завести у себе такий самий систем буржуазійний продукції і уцівлювати себе на образ і подобиє її... уприся -- загине!

Квестія ввезеня великого промислу -- се квестія життя кожного народу.

III.

Зазначивши кількома словами, оден бік нинішньої господарки суспільної -- господарки капіталістичної, вертаю назад до Галичини, щоби приглянутись *єї* господарці. Се навіть коначне, бо ж Галичина, становляча частину одного організму політичного -- Австрії, де промисл великий, в західній частині *єї* а головню в *єї* центрі в Відні дійшов вже до широких розмірів, -- мусить, коначно, підлягати загальним правам капіталізму і переодягтись на образ і подобиє *єго*. Виставлена в першій лінії на ті острі стріли капіталізму -- цікаво знати як видержує вона *єго* сильні атаки, яким змінам підпадає задля них і якої тактики мусить ужити, щоб вийшла остаточно -- побідоносно?

Господарка галицька, а головню мійська, носить на собі знамя господарки середньовічної дрібнопромислової, ручної. Промисл мійський, пересічно беручи, представляєся нам як оден малий варетат ремісничий. під доглядом одного майстра, з обслугою одного-двох челядників та кількох „хлопців“. Продуктивність *єго* ограничена до мінімуму. Що се значить? Значить, що варетат дрібний, до котрого не можна застосувати новіших удішньєх технічних, котрі змоглиби підвищити продуктивність праці, не в силі опертись конкуренції заграничній, заграничнім фабрикатам і здержати рівною дешвою свого продукту, сильний прилив в Галичину продуктів заграничних, дешевих заграничних фабрикатів. Що ж виходить з сего? Очевидно: упадок краєвого промислу.... І дійсно! куди не глянеш, куди не поступиш, всюди наткнешся на якийсь продукт фабричний, заграничний, що дешевістю своєю випихає нам з рук продукт краєвий і робить дальше існуванє *єго* у нас не можливим. З кожним днем проявляєся чим раз виразніше руїна краєвого промислу з кожним днем даються чути чим раз голосніші крики и ляменти упадаючої класи га-

лицьких промисловців. Ту стають проти себе дві нерівні сили: фабрика з *єї* всіма найновішими удішньєнями технічними і великим капіталом і варетат дрібний а що найбільше рукодільня (більший варетат, з більше робітниками, з застосованєм поділу праці, но без застосованя машин) з технікою невиробленою, невикінченою, примітивною, з капіталом, мало що не рівним -- зеру. Результат борби -- конечний упадок дрібного промислу а запанованє промислу фабричного. Процес той відбуваєся скорим темпом перед нашими очима.

Що ту однак характеристичне? От що: капіталізм, ступивши сильною вже ногою в Галичину, руйнуючи середньовічну *єї* господарку, не дав їй з другої сторони того великанского товчка, що поихає все вперед, не дав розвинути *є краю* фабричному промислови. не зродив сильної класи середньої -- буржуазії, а тим підтяв *всі* зародки вищої культури Галичини. Замість власної, *краєвої* продукції фабричної, дав нам продукти чужі, заграничні. Се зродило виші потреби культурні у загалу інтелігенції галицької, та недало їй заразом можности їх задоволювати, -- а в дальшій консеквенції зродило у одній *єї* частині німу розпуку, ненависть до „чужоземщини“ у другій, а у решті апатію і неохоту до свого краю...

Завдяки нинішньому устроєви політичному Австрії, завдяки пануючому нині політичному централізму, не в силі Галичина покласти такої сильної тали, що змоглаби здержати могучу фалю надмірної продукції віденських фабрик. Не забезпечена перед *єї* сильними ударами, не в силі розвинути у себе свого власного промислу, щоб зрієши в силу, аж тоді виступити до боротьби на отвертій полі. Галичина що іно почала класти підвалини під свою новітню твердиню, аж ту нараз, в тім розгарі вступних праць -- роздався гук арматних вистрілів, жалбний свист віденських куль. В одній хвилі змели вони почату роботу „патріотичних“ міст і відразу знищили той жизнений нерв суспільного життя -- мійський промисл.

Рівномірно з упадком промислу мійського упадають і міста, а людність їх, замість давати провід в розвою культурнім цілій суспільности краєвій і повести за собою „провінцію“, села, зняжилась сама до неї, переймилась *єї* потребам и думками не сягаючи поза *єї* вузкоглядний і ограничений горизонт. Уровень інтелігенції міщан зняживсь до уровня інтелігенції звичайного мешканця села -- мужика: та сама непорядність і повільність, та сама заскарудість і переєуди.

(Д. буде).

Ю. Бачинский

Виходить 8. і 22. л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гультени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція

й Адміністрація
на ул. Гетманській
ч. 607.

орган руско-української радикальної партії.

Нова „нова ера“.

Читателі наші запевне не пожалуються на нас, що ми так довго тягнемо уваги під наведеним заголовком. Доброго по-трохи і з перервами — буде ліпше дієвувати і на довше стане. Сего як раз і треба, бо політика, якої отсе ухилилися народовці, не так скоро доведе до ціли...

Хотіли ми подати тут опис торжества у честь папи, що відбулося в Коломиї, та нарешті зважили, що шкода місця. Тож скажемо одним словом, що торжество те вийшло низче критики. Досить сказати, що на концерті було усього 60 люда—збиранини і неуважників... Мало що ліпше вийшли й інші такі торжества на провінції, а в тім їх було дуже мало: усього найбільше 50 на яких 4000 руских місцевостей у східній Галичині. Тільки львівські народовці поставилися, і як поставилися — видно найліпше є того, що для папи стягли 200 співаків, а для давнішого свого духового проводиря — пророка України, Шевченка, тільки 65 співаків... Звісно, пророк менший мессії.

Дня 9. марта прийшло, на руки митрополита, письмо від префекта св. Пропаганди, кардинала Ледуховского — звісного Поляка — „с похвалами і благословенством від папи за всі маніфестації, які Русини у Львові і на провінції справили на ювілей Льва XIII“ — як звістила перша „Gazeta Narodowa“. Звісно, се дуже ободрило львівських народовців тим білше, що рівночасно позволено й особчу „pielgrzymkę“ їх до папи, особну авдієнцію до у него.

Дня 20. мая виберуться народовці, під проводом митрополита, у Рим, а 29. мая стануть перед папою. Повезуть йому, окрім чолобитної, ще й такий гостинець: кілька тисяч *świętopietrza* (кілько є того дадуть „Просвіта“, „Наукове Товариство ім. Шевченка“ і т. п. — ще дізнаємося) і найновіше видане Євангелія (чи не в народній мові, в перекладі голосно звісного противника Риму „шизматика“ — Куліша?) оправлене в смаку чисто народнім руским після взірців славного сницеря Шкрибляка, Гуцула“ — як звіщає таж „Narodowa.“

Щасливі над усе, львівські народовці кличуть у „Дѣлѣ“ і Русинів из провінції — їхати з ними в Рим та показатися. Народовці можуть бути певні своїй побіді перед Римом, тим певніші, що з Русинів тут зовсім не мають суперників — тут не идуть з ними навзаводи навіть москвофіли, є котрими народовці цілісінькі два роки, за першої небіжки „нової ери“, билися за те, хто вірніший для австрійського правительства.

Опроче, тепер народовці мають дуже гарну нагоду — стулити *dulce cum utili*. Недавно цісар дав митрополитови ордер залезної корони першої класи — найвищий ордер, яким орудує Австрія. Львівські народовці в восторзі. „Дѣло“ посвячує сій події вступну статю, у 72 нрі з 15. с. м. Для львівських народовців се доказ, що „монархъ нашъ пильно глядить на справи Русинѡвъ галицкихъ.“ „Дѣло“ чваниться тим, що в 1848 р. Русини не тільки не зсолідаризувалися з „революційною струєю того часу“, то б то з боротьбою інших народів за волю, а й помогли побороти ту революцію. „Корона, — каже далі орган народов-

ців, — оцінила тогдѣшні заслуги Русинівъ достойно и вѣдносила до провѣдника ен (їїх?) пок. митрополита Григорія, зъ повнимъ признаньємъ. За вѣрність свою Русини галицкї одержали тогдѣ основи до національного свого розвою,“ а в додатку — основу до „Народного Дому“.

Зберігаємо сі перли для будущего історика наших „поміркованих лібералів“, котрим тепер не найдете пари навіть серед ярих консерватистів, що все таки не вважались сказати такого про революцію 1848 р. Ба, вони всі навіть прилюдно заявляють, що тільки тота революція поклала основи до всякого розвою народів Австро-Угорщини, в тім числі й Русинів...

Після „Дѣла“, усе, мовляв, поспувала поява у нас москальофільства — через него, австрійське правительство перестало журити ся галицкими Русинами і дало їйх на зйідок Полякам. Опять не дуже вірно, бо як би не ляк перед Росією, то не тільки що Русини галицкї не мали би й того, що мають, а й не звернено би уваги на якихось народовців...

Усе-ді переинакшили народовці, що нарешті й прихилили до Русинів австрійський уряд. „Народовці, — кличе помпатично „Дѣло“, — идуть нынѣ зъ вѣдкритимъ шеломомъ. Історія подасть колись докази, якъ чистими були и суть ихъ заходи для добра народу руского и для интересівъ державы.“ Конець кінців, „Дѣло“ вважає наданє ордеру митрополиті, яко слушне признанє галицкого народовства і его теперішної програми — яко „санкцію широко-національної програми Русинівъ.“

Припечатємо й ми сим галицке народовство. Та ще додамо ось що. „Дѣло“ страшенно чваниться заслугами народовців коло розвою нашого простого народу по селах і місточках, та забуває подати теперішні результати тих заслуг: повний упадок руских читалень, котрих перед „новою ерою“ було вже поперх 600; повний упадок асоціаційного і горожанського духа серед тих селян і маломіщан, котрими займалися народовці і москвофіли, поки одні по одних не пустилися на бистру воду „високої політики.“ А тим часом у тім же прї „Дѣла“ подані

результати діяльности Towarzystwa Kółek rolniczych у Галичині: воно має тепер уже 851 „kółek“ с читальнями й т. п., до тих „kółek“ притягнуено вже 1171 громаду з 40.061 звичайними членами; в бібліотеках читалень є 50243 польонофільсько-ультрамонтанских книжок; орган товариства *Przewodnik kółek rolniczych* має 1.130 передплатників (тоб то далеко білше, ніж має передплатників навіть „Дѣло,“ не кажучи вже про всі инчі рускі газети!) Добра половина того всего добра — у східній Галичині, межи рускими селянами і маломіщанами, і до своєї цілі товариство kółek rolniczych доходить тим певніше, що воно й економічно дбає про руский народ далеко білше, ніж москвофіли і народовці: спроваджує їм доброго насіння, наші, машини й рільнічі знаряди, перевів у 317 місцевостях у 25 громадах люстрації господарств, в котрих брало участь 11.130 осіб, мущин і женщин; при kółkach є до 600 крамниць, з оборотом у поодиноких из них від 1000 до 40.000 зр.

Коли додати до того те, що народовці не займаються і політичною організацією руских селян і маломіщан, уважаючи їйх за „недозрілих“ мішатися до політики, а на радикалів, що, остатними роками, одні й займалися власне організацією руских селян, народовці, навзаводи з москвофілами, уїдають, — то будемо й мати заслуги народовців, активні й пасивні, коло — упадку руского народу, коло отвореня перед ним дверей до польщення та покатоличеня. Остатніж заходи народовців коло Риму зовсім сходяться с цілями проводирів Towarzystwa Kółek rolniczych — високих і низьких, духовних і свіцких достойників польської народности, с тим, що заходи Поляків тут певніші ніж заходи народовців, бо у Поляків, як бачимо, є кому вести політику з обох кінців: „високу“ і „низьку“ політику, а народовці тепер усі поперли у „високу“ — римську політику.

Руске духовенство по селах нічого ісінько не радить на той польско-панско-ультрамонтанський дух, що йде між наших селян і маломіщан напр. від зарядів Towarzystwa Kółek rolniczych, і в загалі не дбає про організацію й просвіту своїх парохіян, та ще й економічно і

морально давить їх так, що розділ межи нашим духовенством і парохіянами стає чим раз різчий і чим раз загальніший. А „Дѣло“ піє хвалу нашому духовенству.

„Мы, галицькі Русини, — сказано в тім самісінькім нрі „Дѣла“, — знаємо добре, що честнимъ нашимъ священствомъ можемо повеличатись, а деякі другі народи Європи такого священства, яке мы маємо, можуть намъ позавидувати. Мы желаємо н. пр. во Христѣ братямъ, италійськимъ священникамъ въ ихъ отчинѣ тільки поважання и любови межи власнымъ народомъ, скільки має рускій священникъ межи сердечнымъ рускимъ людомъ.“

Сліпі, сліпі!

М. Павлик.

ДЕ ТОНКО, ТАМ РВЕСЯ.

З поводу замітки д. А. Хв-ка в 6 нрі „Народа“

Годячися зовсім з друкованою нижче статєю, ми в свій час додамо від себе тільки слівце про те, що д. Хв-ко каже про „Народ“ та про „духовний орган цілої Руси-України“.

Редакція.

Замітки д. А. Хв-ка, слівце редакції „Народа“ і мій лист, котрий дав привід до того всего — перед читачами „Народа“, і мені нема що багато говорити, з поводу суті думок моїх і д. Хв-ка, в котрій властиво різниці нема. Я мушу сказати два слівця хіба маючи на оці других можливих коментаторів мого листу, що лист той не назначавсь для печати, а писався для певних осіб, котрим могла зразу бути зрозуміла суть діла без особної уваги на дипломатичну точність тих чи других виразів (При нагоді, поправимо неточн. у цитату мою з Пушкіна, по пам'яті, з поводу полеміки з соціал-демократом д. П-ским. В печатному тексті Пушкіна стоїть так:

Движенья нѣтъ! — сказалъ мудрецъ брадатый;

Другой смолчалъ и сталъ предъ нимъ ходить.)

В тій часті мого листу, на котру звернув увагу д. Хв-ко, діло ішло об тім, що б підірвати теорію „неутралітету“ російських Укра-

їнців у справах Галичини, теорію, котра, окрім усього иншого, може тільки пошкодити, досить многообразно, Українцям у Росії.

Можна думати, що д. Хв-ко не стоїть за ту теорію, а в усякім разі єго замітка, з своїм досить виразним судом над тенденціями певних галицьких редакцій, далеко не неутральна. Се все, що я міг на тепер бажати, і я певнісінький, що чим більше російсько-українські кружки будуть на очі знаходитися з галицькими, будуть затягатись у стосунки з Галичанами, хоч би в справах беллетристики й ліричної поезії, тим більше почувати мусть неможливість теорії неутралітету, а прийдуть до думки про потребу коли не стати просто й самим вояками в тій боротьбі між поступом і реакцією, котра ведеся на рідній їм землі, то хоч дійдуть до „оружного неутралітету“ (à la Catharine II.) щоб схоронити свої інтереси, показавши ясно ріжницю своїх провідних думок від тенденцій Львівського генерального штабу галицьких народовців.

Через таке власне пройшов і той кружок, в імені котрого прийшлося говорити й мені. — з тою хіба різницею, що в нас з самого початку не було принципіальної пошани до неутралітету, як до речі, в суті своїй скабрезної... Я певнісінький, що пройшовши нашу пробу, наші молодші земляки не знайдуть і моїх „Австро-руських Споминів“ занадто „чорними“, то й тим паче не стану споритись з д. Хв-ком. До формального боку справи я мушу тільки поправити неточність пояснення д. Хв-ком терміну „народовці“.

Д. Хв-ко каже, що то значить „націонали“. Але історія показує, що в Галичині той термін, коли він появився в початку 60-тих років (а імена партій в загальні пояснюються тільки історією), значив „демократи“. Нехай демократизм перших галицьких народовців стосувався більше до мови літературної, ніж до політично-соціальних теорій, та все таки то був демократизм, одного роду з тодішньою українською хлопоманією в Росії, і народовство літературно-языкове в Галичині відкривало дорогу й демократизму політично соціальному і всякому поступу, звичайно, з демократизмом у Європі звязаному. Сего можна було чекати тим більше, що й на берегах Дніпра, на котрі вказували Галичині перші народовці, досить ясно був видний по крайній мірі прапор Шевченка.

Тільки ж сталося так, що галицькі народовці не вдержались на демократичному ґрунті навіть у справах мови й правописі, а поча

ли піддаватись консервативно-клерикальному рутенству, а на решті знайшли собі товаришів і на берегах Дніпра... В остатні часи ті народовці рішуче „дунули“ й „плюнули“ на демократизм політично-соціальний, котрий те-пер в Європі являється в партіях радикальних, соціально-радикальних, соціально-демократичних і т. д. і не хочуть чути навіть про таку річ, як загальне виборче право, котре сам Бісмарк прийняв для Германії. Як звісно, не давно народовці пішли було на угоду з консервативно-магнатською польською партією, і коли тепер мусіли розірвати ту угоду, то все таки, як люде, котрі з принципу бояться поступових думок віку нашого, не виступили ні на яку поступову дорогу. Тепер значна частина їх носиться з думкою повернути до себе напу, заманивши его перспективою повертання до унії всего українського народу, або навіть через него — „всего Востоку“ (Orientem convertendum)... Завтра вигадають щось друге! Звісно, як люде „без кормила, без весла!“ І тепер имя „народовців“ у Галичині не значить нічого иншого, окрім людей власне безпрограмних, та ще й скомпрометованих.

Не може воно значити „націоналів“. Перш усього, слово „націонал“ само по собі пусте, в політичному або культурному смислу, — і там, де воно вживається в політиці, кождий підклада до него инше. У Німців наур. є партія „націонал-ліберальна“, у Ірландців „націоналісти“ значить не тільки автономісти (без усякої зрештою етнографічної барви) а люде й з певною аграрною програмою; з легкої руки Америки тепер скрізь говорять про „націоналізацію“ землі, капіталів, навіть здоров'я, — так що в сему смислі націоналісти значить те саме, що й соціалісти. В якому з подібних смислів народовці були б „націоналісти“? В етнографічному ж смислі в Галичині всі Русини націонали: москвофіли на свій лад, народовці на свій, Ругенці на свій, *радикали зовсім не менші України ніж народовці, коли не більші*. Очевидно, що й тут, як скрізь на світі, треба покинути формально-етнографічний ґрунт, що б означити смисл партій, а обернутись до думок провідних: культурних, політичних і соціальних.

Стільки ми можемо сказати з поводу суб'єктивного боку замітки д. Хв-ка. Але в ному є чимало цікавого й з боків об'єктивних.

Перш усього інтересно признане сотруди-ка народовецьких видань того факту, на котрий ми вказували много разів, — що в виданнях

тих вживається *добровільна цензура*, котра очевидно, вважається д. Хв-ком тяжчою, ніж цензура царських чиновників у Росії. Се один такий факт, котрий наведе російських сотруди-ків народовецьких часописів на многообразні думки, коли вони над сим фактом роздумують-ся. Цензура народовецьких редакцій тим тяжча, що вона падає не на самі ідеї, а навіть має на цілі ще, як кажуть ті редакції, *естетику*. А естетика певних галицьких кругів нагадує естетику героїв Гоголевого „Театрального Раз-в'зда“... Послідки не важко предвидіти!

Тепер ще д. Хв-ко готов оправдати народовецькі редакції, звалявши вину з них на публіку галицьку. Д. Франко вже по часті пояс-няв сю справу своєю гуморескою „Наша публіка“ (надрукованою в „Народі“ за 1890 р.) Ми певнісінькі, що во очію познакомившись з народовцями, сам д. Хв-ко побачить, що редак-тори тут не далеко відійшли від публіки і винні білше, ніж вона, як винен завше учитель білш учеників, коли остатні говорять глупости. Фрази, котрі приводить д. Хв-ко з листів Гладиловича й др. ми чули й читали вже 20 років, і для нас очевидно, що коли б самі народовецькі редактори стояли вище від своєї публіки, то й публіка б уже давно перемінилась. А то навіть слівце в листі Гладиловича „не *скривдити* гал. поців“ явно видає поцівство са-мого автора (Як раз таке, як те, що писав Гладилович, ми чули в 1872-3 рр. від редакторів „Правди“, котра зразу поставлена була неза-висимо від публіки галицької, бо на неї дані бу-ли гроші з Росії, а тим часом мені прийшлося два роки боротися з редакторами, що б приму-сити їх напечатати навіть народні легенди, ко-трі потім преспокоїно пройшли через царську цензуру в Росії).

В усякім разі припущення літератури до рутинних поглядів публіки — засуджує літе-ратуру на смерть. Се свідчать історія всіх лі-тератур! Ми тільки спитаємо д. Хв-ка, чим би була наур. російська література, як би Гоголі та Білінські піддавались „публіці“ Булгариних? Нехай же вони добровільно не підкладають го-лов під сокиру добровільних цензорів народо-вецьких, а рішуче бунтуються проти тої сокири.

Перейдемо тепер до детального огляду стану російських сотруди-ків в кождім з наро-довецьких видань.

Що до „Зорі“, то ми на $\frac{3}{4}$ згожуємося з тим, що каже про неї д. Хв-ко. Як раз таке ми радили в 1872-3 рр. „Правді“, бажаючи, що б вона була або найменше політична, що б

могла проходити в Росію, або вже була отверто опозиційна і для Росії і для Австрії. Тепер „Зоря“ могла б бути цілком не залежна від цензури галицької „публіки“, бо Товариство ім Шевченка, коли не буде тратити грошей (котрих корінь лежить в капіталі данному з Росії Милорадовичкою і Жученком) напр. на підпорку нестійного й переважно реакційного „Дьла“, буде завжди мати досить, щоб удержувати безцензурну „Зорю“, поки вона не переробить і самої галицької публіки (Є чутка, що за „Дьлом“ числиться Товариству Шевченка коло 10.000 гульденів. Ставимо сю справу отверто для того, що б її вивести на чисту воду. Скільки правди в сій чутці? Найзроблять дослід делегати Українців і Галичан у купі). Тим часом галицька добровільна цензура в „Зорі“ є навіть над беллетристикою й поезіями.

Цензурному помертвіню „Зорі“ помага й чудний принцип редакції не печатати перекладів, через що затрудняєся доступ до нашої публіки перлів європейських літератур, а тим часом тратяться гроші на оригінальну галицько-українську мертвечину (якою є, по нашій думці, $\frac{3}{4}$ поезій „Зорі“) і на такі явні пісенітниці, як напр. „Наввжена“ Печуя — сором звісного автора.

До того беллетристика стає могучим способом образувати громаду, тільки коли поряд з нею стає критика. А критики в „Зорі“ нема й не може бути, бо вона б як раз наскочила на добровільну цензуру. Явний доказ дав тому недавно в „Зорі“ д. Франко, над котрого літературним оглядом 1892 р. навіть посміялись у Росії, а тим часом иншого безпримірно цензура добровільна не прийняла б.

Ми маємо ще один доказ, про котрий варто сказати. Торік в „Зорю“ була послана стаття „Интерес української літератури“. То була стаття найцензурна перед офіційною цензурою російською і австрійською та тільки вона принципіально розбирала справу неінтересности теперішньої галицько-української літератури, котра обходить усі живі справи європейські, і показувала, при яких умовах та література могла б бути цікава й мати читачів і абонентів, а надто в Росії. Ми маємо певну звістку, що навіть редакція „Зорі“ (про котру редакцію ми мали пригоду сказати, що вона очевидно, робить можливе, при своїх умовах) не була противна тому, що б помістити статтю, але того не дозволив сінєдріон Товариства ім. Шевченка. Той сінєдріон навіть розправився зо статтю, по способу цензури царя Николая I, за

котрого непроущеві цензурою рукописі посилялись у „III-е Отдѣленіє“, — і уперто не хоче звернути авторови навіть його рукописі.

Нехай д. Хв — ко з товаришами поспробують закласти в „Зорі“ систематичну, принципіальну критику напр. по способу Білінського або Добролюбова, — і побачить, що з теперішнім сінєдріоном, від котрого залежить „Зоря“, пива не зварить.

Нарешті проба показала, що „Зорі“ вже трудно приходиться і з російською цензурою. Треба бути готовим до того, що нитка уірвєся й на сему місці.

Що робити? Д. Хв ко майже просто радить удаватись до „Правди“. Поговоримо й ми про „Правду“.

М. Драгоманов.

(Конець буде).

Селянин про ситуацію.

Один наш прихильник-селянин віддав нам у руки лист другого селянина до него, до ужитку. Ми друкуємо сей лист, з малими пропускками. Він тим цікавіший, що писав його селянин, недавню горячий москвофил (лист навіть писаний етимологією, хоть мова його, котрої зовсім не тикаємо — дуже гарна, народна). На лихо, ми не можемо подати імени ані автора ані адресата. **Ред.**

Дорогий приятелю! З лехким серцем пишу до Вас, і ще раз дякую Вам, що були так добрі для мене тай не жалували труду і того, що коштує газета „Народ“. Тож тепер передаю Вам її і сердечно дякую за неї. Тай прошу дальше не забувайте за мене, бо опріч Вас я не маю нікого, щоб було сказати яке слово. На мене тепер посипалися громи ізза того, що я прилучивсь до думок, які проповідують наші щирі люде з радикалів. Тай уже б не жаль слухати докорів, коли б хоть від таких людей, що б знали за що докоряють, а то — темнота та голота, котра й „Отче-наша“ по людяному не протеребить. Я їм не дивуюся, не гніваюся за те на них, я над їх сліпотою таки сожально, бо коли б вони розуміли то, за що уїдають на мене, то би самі собі признали, що й вони не раз так само і думають і говорять, про все то, що їм було нераз я прочитав з „Хлібороба“ та „Народа“. Правда: вони на мене не уїдали доті, доки не прийїхав пін Х. У. (народовець? Ред.) та не вказав їм на мене, що я прилучивсь до бунтарів та анти-

христових челядників: Ті пішли з великого остраху до сього пона, що тепер у нас, та трясучися розказали йому, якого то отченько Х. У. здибав „звірюку“ у нашому селі. А сей зачав із казальниці сипати на мене проклони та грозити староством та ревізіями і т. п. Люде в селі учаться безбожності на мині вже справді, бо ж котре зо мною зострінеся, то й „слава Богу“ не промовить. Оттаке їм дурне вплив за мене один і другий піп!

Тепер питаю Вас, чи Ви заперенумерували на сей рік „Народа“ та „Хлібороба“. Я заперенумерував „Хлібороба“ та дуже міні шкода, що не маю звідки „Народа“ заперенумерувати. Я за дванадцять літ того не спізнав, що ось за той рік із „Народа“. З 22 – 23 ч „Народа“ статю „На чім стоїмо“ я собі переписав, бо ж годі було єї не зіставити собі.

Ну, правду Ви казали, що та еміграція дуже багато зробила хоть через те, що розкрила очі у загалу інтелігентних от хотьби й на їх власні блуди та хиби. Ну, я справді стою за всім тим, що розказано в статі: „На чім стоїмо“. Коли навіть деякі із радикалів стоять троха противно що до реформи наших понів, то мені здався, що се не буде зле для народу, бо коли б прийшло до чого крутого ізза віри, то б нарід тогди звернув до баптизму, от того, який росте на Україні. Ну, хоть по рескрипті намісниковім і піднесено цивілізаційний подвиг нашого понівства, але ж ті, а властиво ми що для нас тота цивілізація йшла від понів, найліпше знаєм, яка вона, та цивілізація і які єї наслідки. Подивімся наперед там, де піп читальню заклав: кільки вона проістнувала, та кільки з неї цивілізованих вихованців вийшло, та ще й які вони? На около нас майже всюди читальні закладалися понами тай і від їх заходів повпадали, бо ж, хоть тогди ті читальні нічого злого понам не передвіщували, то ж і нічого хосенного із них читальники не виносили. За то може вони передчували, що инакший лад просвіти колись явиться, от напр. який нині іде від радикальних газет, тоді їх власними руками будовані інституції вийдуть як раз проти їх інтересів. Та навіть і там, де вони підтримували читальні тай впливали своїм просвітним впливом на читальників, вийшли із таких читалень не просвітені, але робітні люди, котрі дужше ще клонили і клонять перед понами свої карки, ніж ті, що ніякою понівською просвітою не живилися. От тих нині понівських цивілізованих не то що годі наклонити до руху і поступу, який нині появилася від радикалів, а

ще й треба їх стерегтися як ворогів і денунціаторів. Та зрештою, коротко сказати, що вся понівська робота пішла в лихий бік, чого доказом то, що навіть проти провин, як рескрипт намісника, не могла хоть в части зазнаменуватися.

Та поминім роботу понів на полі просвіти, а возьмім їх заслуги чи радше заходи на полі хотьби чисто економічним. Чи може ми, хлібороби, можемо сказати, що від понів хоть крихту господарки учимосся, коли вони ані крихти практичніше не господарують від хлопів, бо ще й чи не лихіше?

Наш хлоп на 80 або 100 моргах мігби вивести хосенніщу господарку, хоть піп менше може мати видатків, чим хлоп. Алеж панська манеєрія, до якої наше понівство пнеся, не тільки що дохід с поля пожерає, але ще й виводить справдешню дупежу...

Та ще спімну і про рескрипт намісника з завиною на наше понівство, що він ще й ту лиху сторону має, що понесув усьо, що б можна було від правительства вимагати на користь помочи для емігрантів. Бо хоть наше правительство і не сліне на нужду наших емігрантів і не глухе на те все, що писалося у всіх ту-краєвих газетах тай говорилося у соймі тай і здегадно в парламенті, тай не таке туне, щоб не могло того всього зрозуміти, алеж коли нема доброї волі у него помогти, то воно може і на як найенергічніші домагання тої помочи відкликнути ся на рескрипт намісників та на вивід инчих причин до еміграції, а не нужди.

Та вже скінчу і про рескрипт і реформу, хоть іще скажу на останнє, що дуже годжуся із тою думкою в статі: „На чім стоїмо“, що через реформу нашого понівства може виробити ся шира світека руска інтелігенція, котра з Русинів буде вся звертати на поле світеке, а котра остаточно вся може стати на становище хотьби на тім, що наші радикали стоять, до котрого то становища понівства і воловодом не притягнеш. Зрештою, то не таке все, щоб ним так турбуватися.

Далеко б краще поговорити про руїників, по думці Кулеша: про нас самих, руїників справдешних. Та не від того зовім себе руїниками, що мов то ми кого руїнуєм, от хоть би по словам Кулеша „строїтелів“, а звім себе від того руїниками, що хто нас зруйнував тай ще руїнує, от хотьби й наші нинішні строїтелі.

Коли строїтелі із наших Русичів зруйнували і своє походжене із руских родів, зруй-

нували рідне слово і всьо, що було для їх дідами-прадідами строєне і зіставлене та перейшли у другу народність тай загадали разом з Ляхами зруйновати і руїників, що дорожили строїтельством батьків, се б то своїм походженням руским і словом і всім, що було лишене від батьків. Відбираючи руїникам і волю та впрягаючи їх у ярмо неволі, вишукували способів, щоб із серця руїників видерти то, що було у них: се б то любов і привязанє до батьківських спадків — саме найдорожших, бо захованих у серцю потомків. То коли ті строїтелі довели руїників до самого краю руїни, то жаль стало руїникам свого зруйнованя тай взялись піметитися строїтелям ізза sweї руїни. Чи ж не за се Куліш злиться на руїників та каже дякувати режимови панському хоть за се, що й Павлик, і він і Костомара могли вийти світлими людьми, от хотьби із руїників, чи з грязі, на світ? Та вжеж міні здаєся, що у широкому світі нині, де руїники підіймаються до строїтельства, там прояснюєся на инший лад та на яснійший і кращій лад, який через віки удержували строїтелі — пани, за для котрого каже Куліш дякувати панському режимові. Та коли він іще й то каже, що легше межі панами зібрати тисячі на народне діло ніж межі міліонами мужиків у цілій Малоросії на те ж саме, то не дивота. Наші мужики кладуть міліони на такі ж народні тай инші діла тай не видять з того хісна собі, а натомість руїну самих себе чують від тих справ, на які їх кєрвав міліони йдуть.

Прошу Вас дуже, відпишіть міні де-що на моє письмо або і що інше: у Вас думки про такі і ще инші справи більше виробляі. Прошу також, будьте ласкаві, передайте мині „Народа“ ч. 4. або аж затримайтесь до ч. 6., тогди три разом передаєте.

Я Вам сердечно дякую за Вашу прихильність до мене. Уважайте мене чим Вам вгодно, але не вважайте мене тим, чим я був перше колись. Уважайте мене справдешним радикалом.

Ваш найприхильніший друг і приятель Н. Н

26 н. ст. лютого 1893.

Соняшний промінь.

Повість Василя Чайченка; — Зоря 1892, ч. II — 22.

(Конець).

Так само слабує Марко, коли петербурский бюрократ ставить єму політичні запити. Бюрократ кидає Маркові в очи український політичний сепаратизм, бажанє воскресити Гетьманщину. Марко від Гетьманщини відрікаєся темненьким резонаном, що, мовляв, „історія не вертає ся назад“ (де в чому вертаєся — аже Серби мають знову своє царство, Болгаре своє князівство, Ірляндці певно мати муть унять свій осібний парламент і т. д.), і коли хоче вижити свої ідеали, то не знаходить у себе в голові нічого инчого, окрім ще темніших фраз про якесь „рідне національне житє“.

Можна думати, що Марко належить до „культурників“, котрі хотять виробити якусь культуру без політики, подібно тому як другі російські їх собрати носять ся з якимсь „народничеством“ без політики, а недавні російські революціонери-народники хотіли зробити якусь соціальну революцію без науки. Ми вже мали нагоду говорити про такі фантазії російського „самобытництва“, і мусимо сказати тепер ще кілька слів.

Безполітичне культурництво, рідний брат протиположности „державности й громади та народу“, є усього менше проявою „своемудрости“ в наших патріотів, а є, як і багато других подібних річей, прямиєнька позичка у певного сорту московських філософів. Московська, а потім петербурска історія Росії з XVII ст, ідучи по тій дорозі, по котрій ішла напр. історія Франції в часи від Рішельє до 1789 р. виробила над народами Росії, починаючи з великоруского, абсолютно бюрократичний державний уряд, котрий не пускає до політичного життя громади й народи. Се, як видно по примірам других держав Европи, тільки певний період в історії Росії, котрий мусить скінчитись і перейти в другий — період державного уряду громадського й народного. Тільки ж російські філософи певного сорту подивились на сей період як на щось вічне, або оснівно-національне. Так, не кажучи вже про бюрократів абсолютистів — навіть на свій лад ліберальні славянофіли московські, як Конст. Лекаков, пригадали таке, що мовляв русский народ не державний, не політичний по своїй природі, і поділили так функції між урядом і

народом: урядові воля праці, народові воля думки й слова. Другі, ще ліберальніші, як Бакуніні, пригадали таке: недержавний народ мусять повестати й розбити „государственность“, замінивши її „анархією“. Гр. Л. Толстой відкидає навіть Бакунінську революцію, а каже: махнімо рукою на все державне, чи громадське, навіть на горди, а сядемо по селах (чому не по скитах?) кожний індивідуально виробляти собі, що треба на страву та одягу та розвивати в собі любов до доброго, але і при тому не противитись злому... І т. д.

Тим часом в усіх цих проявах „своєї мудрости“ (котра впрочім не зовсім і своя, бо подібна „удрість“ показувалась часами і в других сторонах Європи, хоч далеко слабіше) лежить основна помилка, нерозуміння того, що держава і державні уряди в формах і організаціях, котрі виробляються в народньому житті (по волі й по не волі, як транитьсся) і змінюються з ним, і що без цих форм і органів, то б то і без політики, не може жити ніякий народ, ніяка людська громада. Найменше можуть обійтись без політики ті, хто скривджені в теперішніх державах, хто хоче чогось иншого, нового. В історії Європи ми можемо бачити дві великі проби обійтись без політики: перші християне, відвернувшись у загалі від землі до неба (civitas Dei) не хотіли було знати політики, — так переслідування ворогів їх примусили їх перемінити думки аж занадто, бо християнська церква навіть зовсім було заповонила державне життя. В повісті часи перші протестанти теж було пішли по слідах перших християн і „не противились злу“, але скоро побачили, що се політика овеча, не людська: результатом перемін думок протестантів вийшли вільні держави Голандії, Великобританії, Північної Америки, тоб то нова Європа. В XIX ст. ніякий громадський рух, в тім числі й національний, не обходиться без політики, без того щоб примусити державні уряди перемінити, чи установити які державні закони, і навіть християнські соціалісти — се подібні в Європі наших Толстовців, — навіть католици, не кладуть нації на саму індивідуальну та „культурну“ працю, на церкву, а стремлять впливати на державні закони, при чому не цураються снідків і з єретиками.

Звісно, в Росії, де найпершою державною справою є установка політичної волі — переведене цієї справи в практику дуже важке. Тільки ж воно безспорно було б легше, коли б усіякі не державні мудровання не відводили дум-

ки Росії від цієї справи в кінці зовсім безвиходні.

З рештою й Марко в д. Чайченка не може обійтись без політичних думок, коли не праці, бо й він же каже, що теперішні урядові заборони української мови мусять відмінитись, тільки не каже, яким же способом. Про се в Марка думки не тільки темні, ще й звернуті на безнадійний кінець. Д. Чайченко садовить свого героя читати картагенську історію (хотіли б ми знати, яку власне?) і говорити собі за Сціпіоном:

„Буде колись такий день, що згине велика Троя“ і т. д. Тількиж картагенська історія, — окрім археологічного інтересу, котрого інтересу Марко не має, бо він не любить навіть студій в українських архівах, — ще менше може нам прислужитись, ніж Біблія Шевченку, котрий зачитувався там мрій пророків про суд божий, „день Іегови“. Перш усього, не велика честь нашій Україні бути порівняною до гандлярської республіки, котра сама приготувала свою погибель всесвітнім здиством і заздрістю навіть до родичів своїх, котрим не позволяла держати стін коло своїх городів і т. и. А далі, московська Троя вже горіла в 1812 р. та нам ніякої переміни той пожежар не приніс. На решті, коли через 500-600 років після Картагену Рим і спалили Німці, то не тільки Картагенцям від того не стало легше, бо їх давно вже й кісток не зосталось, а й тим людям, котрі оселились на їх землі, не полекшало, бо Німці прийшли палити і їх збіжжя в Африку.

Далеко б ліпше прислужився д. Чайченко своєму героєви, як би посадив його читати замість картагенської історії, напр. бельгійську з історією фламандського національного руху (бібліографію котрого ми подали в „Народі“). Там би побачив Марко, як доходять покривджені національності свого права за помічю праці літературної та політичної на ґрунті вольностей державних та муніципальних.

На сему ми скінчимо розмову про головні ознаки повісті д. Чайченка, хоч могли б сказати ще кілька дрібніших уваг, як би мали більше місця. З таких уваг скажемо хіба дві:

Ми вважаємо нетипічним в Маркові те, що він, а надто при своїх совершенствах, зводить свою патріотичну працю на те, що пише українські книжки на случай, коли можна буде їх печатати в Росії. Може й є на Україні один-два таких чудаки, тількиж у тип ставити виключних чудаків не можна: типічний

чоловік або зовсім не буде писати книжок з таким рахунком, — як звичайно й роблять наші українці, — або буде печатати їх у Галичині, — як роблять живіщі з них; так само, як живий, типічний демократ-Українець на місці Марка приступивби до демократичної (радикальної) партії в Галичині ж, коли б не знайшов собі праці в Росії. Друга увага: Звичайно в Росії, а надто на Україні, такі жінки, як Катерина, не ведуть таких теологічних розмов з чоловіками, які веде героїня д. Чайчика перед смертю. Може д. Чайченко відступив від обов'язку реального романиста для того, щоб провести певну релігійну тенденцію, котру він уважає за нашу націону. Тільки як же він забув відповідь Христа садукееві, що „в воскресенні мертвих люди не женяться, а живуть, як ангели божі на небі“. Ангели ж не тільки не женяться, а й не пишуть ні музики на українські поезії, ні брошур українських, ні цензурних, ні безцензурних. Се все справи, котрі мають інтерес тільки для „конечних“ людей в конечному громадському життю, і котрі не мають ніякої вартости для „воскресенія мертвихъ и жизни безконечная“...

Август 1892.

М. Драгоманов.

По поводу зйїзду Галицької Соціально-демократичної партії.

Дня 26 марта відбувся у Кракові зйїзд Гал. соц. дем. партії. Зйїхалося 50 делегатів, від редакцій органів партії, соціалістичних товариств і груп та від фахових товариств. Потверджено існуючу робітницьку організацію; держачися програми соціальної демократії, відкинуто компроміси з инчими партіями в краю; похвалено діяльність редакційних комітетів „Sily“ і „Robotnika“, признано потребу оснóвування фахових і політичних товариств у Галичині, на Буковині й Шлезку, поручено товариствам організувати: комісії для правної по́мочи, науковий союз для того, щоби робітники могли просвічатися, а також комісії, дбаючи про те, щоби робітничкі забави мали партійний характер; признано потребу союзу корпораційних кас для бедужих; поручено справозданє товариств для заняття станови́ска супротив проно́ваної реформи промислового закона, ви́браних робітниками; врешті ухвалено післати

численних делегатів на соціалістичний конгрес у Цюріху 1893 р. і святкувати 1 мая, що буде святкований робітниками загально в цілій Австрії. За органи партії признано „Nowy Robotnik“ у Львові і „Naprzod“ у Кракові. Два попередні органи партії, що виходили у Львові, „Robotnik i Sile“, закрила поліція на тій підставі, що то, мовляв, було одно видавництво — ти́жневник, що в Австрії мусить мати зложену кавцію. Найдавніщої соціалістичної газети в польській мові „Pracy“, Гал. соц. демократична партія відреклася через те, що вона опинилася в руках людей, що стали критикувати проводирів Гал. соц. демократичної партії. Навколо „Pracy“ зорганізувалися т. назв. „незалежні соціалісти“, тай вони не базом розбилися на двое і давний редактор „Pracy“, Данилюк заложив осібну газету „Mlot“. Окрім того, існують у Галичині завязки жидівських соціалістичних організацій, головню у Львові, де тепер виходить по жидівськи „Der Socialist“. Проводирі Гал. соц. демократичної партії виступають ворожо протів усіх названих груп і видавництв через те, що ті не признають теперішних провідників партії, а з другого боку й „незалежні соціалісти“, між котрими також нема згоди ані якої небудь ясної програми, — завзято критикують теперішних провідників Соц. дем. партії, а на публичних зборах робітників у Львові, в ратушевій салі, 16 апр. с. р. дійшло навіть до бійки, після того, як дехто з „незалежних“ став критикувати провідників партії, що, по їхньому, фалшиво представляють справу робітникам, голосячи, що соц. дем. партія росте, коли тимчасом вона має надати. Усе се річи доволі сумні, і такий роздор серед галицьких робітників і їх провідників уменчує силу гал. робітничкого руху та дає наза́дницким партіям і клікам нагоду глумитися над соціалізмом та підчеркати вагу реакції. Тимчасом усі європейські й галицькі події вказують на доконечну потребу солідарности на тільки межі робітниками, а й межі усіми чесними й поступовими людьми в Галичині... З powodu краківського зйїзду вийшла на верх ище одна сумна річ — сим разом, не з боку робітників, а з боку уряду. Краківська поліція явила-

ся у ратушевій салі, де первісно відбу-
вався зїїзд, і розв'язала збори, збуваючи
свій поступок тим, що не всі запро-
шуючі знали усіх запрошених
(три з них знали усіх). Комісарі поліції
питали навіть, чи знають запрошуючі, чим
займаєся хто з запрошених, відки він і
т. и. Зїїзд відбувся потім у редакції
„*Naprzodu*“. Недавно перед тим розв'язано
й зїїзд Славян у Празі на тій підставі, що
запрошуючі не знали запрошених поі-
менно. Як звісно нашим читателям, і
нам урядники розв'язують віча й збори
на тій самій підставі. А генеральний
представитель правительства у Відні,
Пляпарт, божився недавно перед радою
державною, підчас розправи над внеском
Пернерсторфера про самоволю уряду
в сій справі, — що буцїм то урядни-
ки нігде і ні від кого не вима-
гають, щоби запрошених знати
по імені. Виходить або, що централь-
ний уряд не має й поняття про те, як
урядують підвладні єму урядники, або
що ті урядники не бояться свого началь-
ства, і виробляють, що хочуть. І одно, й
друге — річи дуже сумні в конститутцій-
ній державі...

„Одною сокирою?“

В 1 нрі „Зорі“ за сей рік, д. Данило Мор-
довець таке пише в „Суплиці д. Василя Лу-
кича“: „Василію! Бажав єси мого перекладу
„Під небом України.“ На! ось тобі переклад!...
Знайшовся добрий чоловіга (перекладчик), ко-
трий міцно знає нашу рідну мову, тай пер у
нього орлине: се б то Цезар Білило, щирий
Українець — одно слово — „репаний“, як то
кажуть. Я його давно знаю за талановитого
письменника. Він і Шілера перекладав на нашу
мову, і з Кулішем — щастя, Боже, старому
Паньковичу — одною сокирою дещо будувать“ і т. д.
Не тикаючи більшої частини наведених слів, ми
скажемо тільки, що те, що сказано про д. Ку-
ліша — чисте непорозумінє. Ш. д. Мордовця
тут очевидно пліхо поінформовано. Ми маємо
в руках докази, що д. Білило (-Білиловський)
ніколи нічого не будував одною сокирою з д.
Кулішем, хіба що за таку будованку узяти ось
що: 1) Д. Куліш виправив Білилів переклад
Шілерової „Пісні про дзвона“ (при чому д. Бі-
лило не дав чомусь то д. Кулішу німецького ори-
гіналу); 2) Д. Куліша „Дума про курку с кур-
чатами“, дана в рукописі на прочитанє одному
д. Білилу, пішла в Харківі по людях, без по-
дання, хто єї автор та ще й є пропуском усту-
пів про жидів (д. Білило жид), і 3) д. Куліш
відкинув пропозицію д. Білила стулити альма-
нах из своих і Білилових творів.. Ось факти

літературного характеру. Про инчі ми не мо-
жемо писати, а тільки скажемо одним словом,
що д. Куліша в загалі не слід компанувати з д.
Білилом. Огєя поправка повинна би появитися
власне в „Зорі“, задля численних читателів єї
у Росії. Ми и пропонували се д. Кулішу, та
він відписав нам, що в „Зорю“ не напише ані
стрічки через те, що то газета „злохудожест-
венна“. Тим часом редакція „Зорі“ у про-
сєкті на сей рік, надрукованім особно, межи
многочисленими, дієними й фіктивними со-
трудниками своїми — звісно, по найбільшій ча-
стині псевдонімами — назвала і д. Куліша і
навіть пропечатала, що має для друку якісь
єго вірші. Очевидячки, того проспекту д. Ку-
лішу не післано (1. нр. „Зорі“ д. Куліш полу-
чив) і имя єго пропечатано в проспекті без єго
відома... По галицки!

Переписка Редакції. В. Л.-ський в П. Лист
Ваш получили і дякуємо за Ваші заходи.

Сумно воно дуже, коли деякі українофіли
так воюють против представителів нашого ра-
дикального напрямку у Росії, та ми радимо на-
шим прихильникам брати такі случай холодні-
ще. Нагадайте, кільки то і як воювали особис-
то против нас галицкі москвофіли, народовці й
т. и. та ми на те не звертали й уваги, а били
в головні точки справи й робили своє, аж прий-
шла пора, і тепер наш напрямок таки перема-
гає в Галичині. Правда, у Росії де усе партій-
не житє мусить душитися по тісних кружках,
— подібні спори грають більшу ролю, ніж у нас,
а все таки, по нашому, справа виграла би, як
би Ви махнули рукою на всякі брїхні на Вас
та за те з тим більшою енергією заходилися
коло самої справи, підчеркуючи скрізь своє
радикальне українство — камінь, о котрий му-
сять піткнутися і найаріші українські шовіні-
сти. Вірте, що далеко користніше тратити ті
сили й час, які йдуть на оборону від особистих
напаєстей, — на що инче: от хотьби на писанє
дописей до „Народа“. А вороги поговорять, по-
говорять, тай замовкнуть. З польськими со-
ціалістами у Галичині ми ані не сварилися
(ми вказували тільки на національний і соціальний
шовінізм у деяких провідників їх), ані не заклю-
чали з ними згоди. Зрештою, відносини між наши-
ми соціальними партіями: т. назв. Галицькою со-
ціально-демократичною, „незалежних (польських)
соціалістів“, жидівською, хлєнською мазурекою і
нашою соціально-радикальною — справа досить
сложна, котру можна би пояснити, як слід тільки,
написавши основнішу статю про соціальні відноси-
ни в Галичині. Може ми так і зробимо. Дренєр,
фольклорістичних праць М. Драгоманова і т. и. ми
зовсім не предкладали Товариству ім. Шев-
ченка, знаючи з гори, що се річ даремна.

Поправки. Нр. 6. ст. 55, І. в. 3 згори на-
друковано „редакцію“, має бути „реакцію“.
нр. 7. ст. 60, І. в. 9 „придавлена“ м. б.
„придавлена“, там же в. 25. пропустити „кому“,
ст. 61, І. в. 18 з гори „на“ м. б. „над“, ст. 63,
І. в. 10 з гори „стан“ м. б. „степ“, ст. 64,
І. в. 9 з гори „ввезеня“ м. б. „введеня“.

Виходить 8. і 22. л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гультени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
й Адміністрація
на ул. Замковій

орган руско-української радикальної партії.

Галицько-руські радикали перед російською публікою.

III. Галицько-руське літературно-общественное движение. К. Арабажина. (Энциклопедический Словарь, изд. Брокгауза и Ефрона, т. VII, А, 913—922.

В „Народі“ вже була допись з названою працею д. К. Арабажина. Познакомившись тепер з самим текстом, ми вважаємо потрібним дати про неї ще деякі уваги.

Праця зроблена дуже старанно по наведеним в кінці її джерелам і, видимо, також по наочним враженням і дає в стислій формі досить повний огляд літературного і громадського руху серед галицьких Русинів з кінця XVIII. ст. Огляд той буде дуже пожиточний для російської публіки, а по часті й для галицької. Тільки період реакції 1850—1860 рр. оглянутий дуже неповно, а тим часом сей період по своєму важний; тоді власне зорганізувалось і т. зв. „москалефільство“, котре з того часу й доси зосталось у Галичині в суті своїй реакційним напрямком, як літературно, так і політично.

При своїх значних достоїнствах, огляд д. Арабажина має і деякі хиби, з рештою натуральні в праці над справою, котра зоставила по собі сліди більше в газетах, ніж у книгах. Ми вкажемо деякі з тих хиб.

Так, при огляді руху 1848—49 рр. автор говорить про полонофільський „Соборъ Рускій“ і каже, що его партія складалась з „ополяченихъ и хлопоманству-

ющихъ русиновъ“. Дійсно там було чи мало чистісіньких Поляків, в такому смислі, в якому напр. редактор петербургского „Гражданина“ є чистісінький Великорус, не гляючи на те, що его предки були меншєряки. До того ніякого хлопоманства в „Соборі Рускому“ не було. Термін „хлопоманія“ цизніщий і появився не на галицькому ґрунті. „Хлопоманами“ прозвали вже в 1860—63 рр. польські пани в Росії на правім боці Дніпра ту частину молодіжі своєї, котра визначалась рішучим демократизмом соціального напрямку і довела его до скидання з себе і польської національності для української, по панському — хлопекої.

Вживанє автором другого, також вирощеного в Росії терміна „українофілі“, те ж иноді може подати привід до неточних ідей, до змішуваня прояв галицького й російсько-українського життя, а надто, коли й сама фразеологія д. Арабажина трохи хистка, як напр. в тому місці, де він говорить про працю „хлопоманів і українофілів“ для популярної літератури і недільних шкіл у початку 60-х років. Праця та робилась не в Галичині, а в Російській Україні, при чому недільні школи основувались там і неодними записними українофілами, а спеціально „хлопомане“ мало взяли участи в тій праці, бо значна частина їх вернулась до польського табору, а до „українофілів“ (вийшовших з родин „православних“ і переважно лівобережних) пристадо рішучо лишень 2—3 з попереднього „хлопоманського“ кружка. Вже згодом галицька молодша партія, котру прозвано „народовцями“, по часті зблизилась з російськими

українофілами, а далі й частина сих українофілів зблизилась з галицькими народовцями, але до властивої тожсамости обидва елементи не дійшли й доси і властиво один за другого відповідати не можуть.

Чимало неточностей проскочило в д. Арабажина в характеристиці перших галицьких народовців. Безспорно вони були далеко симпатичніші, ніж пізніші, або тіж самі в пізнішій формі, і спершу усвоїли собі з російського українофільства не самі „чорні боки“. До того, між ними остатніми властиво не було „мечтаній о самостоятельной гетманщині“ і навіть „смішного увлеченія козацеством“, а була хіба досить романтична, по більшій частині неясна формулюровка автономізму і ідеалізація не так козацтва, як „черні“ в загальні, досить розширена в Росії і по своєму проявивши себе і в Великій Русі на пр. „народничеством“, котре, при хибі, має і заслуги. Не зовсім точний у весь уступ д. Арабажина об тім, що галицькі народовці „не обратились къ своему галицкому нарѣчію, потому что это былъ языкъ „хлоновъ“, а „вполнѣ искусственно пробовали писать языкомъ русскаго нарѣчія“ (довольно отличнымъ отъ гал. русскаго нарѣчія) безспорно потому только, что это былъ языкъ „благородный“ і т. д. Ми не будемо говорити тут про відносини „гал. русскаго языка до“ языка русскаго українофільства“, бо се б нас далеко завело. Скажемо тільки, що в „Вечерницяхъ“, „Меті“, перших органах народовців досить ясно поставлений був принцип літератури на „хлопський“ мові, — звідки, й вийшла назва „народовці“, — і коли ті народовці грішили в чому перед тою мовою, то скорше звичками до старої рутенщини, ніж „благородним (?) українофільством, а на пр. Федькович зразу і завше писав чистісіньким галицьким „нарѣчіємъ“.

Про Федьковича точніше буде сказати, що він „сталъ писать слабыя вещи“ зовсім не через те, що „подчинился, одно время, влиянію українофільства“, а перше через те, що став особисто наслідувати Шевченка (таке бува иноді з артистами і в одному напрямку) а потім скорше через те, що відклонився власне від хлопоманско-українофільського напрямку

в рутенство з его „високопарними“ претензіями. Від таких претензій Федькович і до смерті не відступився, а тільки під кінець, по частині під впливом молодших народовців (черновецьких) написав знову кілька повістей з народного життя в своїй старій манері 60-х років.

З дрібних фактичних помилок д. Арабажина ми поправимо ось які: руські катедри на львівському університеті заложені ще за часи Баховської системи; „новоєрска угода“ влагоджена під кінець 1890 р. (і, на кілька ми знаємо, не має нічого спільного з процесом „Дегенів“ 1889 р. Ред.). Про сю угоду треба б було сказати трошечки більше. Навряд точно буде сказати з д. Арабажином, що народовцям в тій угоді було предложено 6 місць в парламенті. Певно, народовці сподівались мати їх більше, та вже зараз же наступивші вибори показали, що польські наші не думають випускати з своїх рук багато посольських місць, і вже з того часу тонка угода почала рватися.

Ми мусимо довше спинитись на тому, що говорить д. Арабажин про галицьких радикалів. Д. Арабажин відносить ся до них як найприхильніше, та все таки не без неточностей і неясностей. Так він виводить початок радикалів з „болѣе основательнаго и глубокаго ознакленія съ русскою литературою“, котре „внесли деякі люди, в тім числі й Українець (у „Правді“ 1873—74 р.) в „москалефильскій кружокъ студентовъ, издававший во Львовѣ газету „Другъ“ и вѣнское общество „Січ“ (замітимо, зовсім не виключно студентске). На самім ділі генеза галицького радикалізму далеко складніша. Перше усього ґрунт для него приготувало все таки українофільство і народовство 60-х років. Тоді, як народовці, старіючи, або з високомудрої політики, повертались до консервативного рутенства, вдержуючи з хлопоманско-українофільським рухом 1860—63 рр. тільки формальний звязок (найліпший примір д. Партицький, в часи написання „Провідних думок в письмах Шевченка“ і пізніше), дехто з молодших взяли ся за оснiвні думки того руху і переклали їх з поезії в прозу. Тут поміг і пряий вплив західно-європейського життя й науки, котрий проходив і через Відень і — як се не див-

но — з Росії, звісно, не без участі і нової російсько-європейської літератури. Українські соціалісти 70-х років, котрі розбуджували в Галичині радикальні думки, звісно, виховались під впливами російської літератури (нагадаємо, не самої цензурної, а й заграничної) по при українській, та до того були і в прямих відносинах із західно-європейським радикальним рухом. Окрім фактів літературних, досить буде нагадати напр. на часті в 70-ті роки переїзди деяких Українців з Росії через Львів і Відень до всяких Цюрихів, Женев, Лондонів і назад. Ті переїзди піднімали в галицькій молодіжці змагання до радикалізму і повели до того, що виробилась певна солідарна купка радикальних пропагандистів з російських Українців і Галичан. Наглядне знаомство Галичан з російською літературою тут помогло, та не було єдиним джерелом радикалізму.

Інтересно, що, за виключенням російських перекладів європейських творів, спеціально російські, великоруські книги, змогли тут більше з формального боку, в досить несподіваному напрямку, а іменіно повернули і ту частину молодіжці, котра перше стояла на рутено-москвофільському ґрунті, до демократизму — українофільсько-народовеского принципу в справі літературної мови. Д. Арабажин згадає про долю, яку мала в Галичині повість Успенського, напечатана в „Другу“ 1876 р. під назвою „Отравленный Дьяконъ“, тільки помиляється трохи: повість була напечатана не в перекладі, а в ориґіналі. Наочне знаомство з повістю беллетристикою великорускою показало живішим людям з галицької молодіжці, що та беллетристика демократична (хлопоманська, народовецька, коли хочете) по сім'ятіям, по змісту і по мові, — і тим підрізувало реакційно-помієско-аристократичне рутенство москвофільської барви і повертало молодіж галицьку до здорового боку народовства. Се ясно виявилось у заявах редакції „Друга“ після повісти Успенського, в котрих висказана була засуда як реакційним думкам рутено-москалефільства, так і мовній мішанині, проти котрої поставлена була ділема: писати або чистою мовою русино-українською, або великорускою. Позаяк остатнє в Галичині не має ґрунту, то

Галичанам, котрі б хотіли мати вплив на свою громаду, а надто на масу народу, зоставалось перше. Власне під о-статним підписалась та молодіж москвофільського „Академического Кружка“ і народовеского „Дружнього Лихвяра“, котра злилась в одне товариство в 1876 р.

Краєві „галилейські“ обставини розбили таку солідарність серед галицької молодіжці. Тут причинились багато переполохи, підняті поліцейським переслідуванєм 1877—79 р. викликані спершу старшими москалефілами, а потім піддержані старшими народовцями (виразно се не показано в д. Арабажина), але суть діла була зроблена і осталась і на далі: рутенська реакція, будьто в формі москалефільській, будьто народовескій, була демаскована і морально побита. Д. Арабажин трохи помиляється: народовці в 1876 р. спершу раділи з поєднання Акад. Кружка і Др. Лихвяра, та бачили в тому тільки формальний бік — повертанє молодих москвофілів до народної мови. Старші москвофіли зразу кинулись на ту справу, як на нігілізм, а після такі ж доноси почали робити на соціально-радикальну молодіж і народовці, котрі ще пізніше додали доноси, вже для російських українофілів, буцім то галицькі радикали — москвофіли. Тільки ж історична правдивість примушує усякого сказати, що рішуче заснованє галицького радикалізму було і є, з формально-національного боку, торжеством принципу автономно-українського. Москалефільського не то радикалізму, а навіть скільки небудь логічного поступовства і демократизму, в Галичині як не було, так і нема. По правді, треба признати заслугу деяких старих москалефілів, як напр. Наумовича, в справі організації селян, та ті заходи не склались в систему і втопились в консерватизмі, а на решті в московському царюлюбстві Наумовича і єго приятелів. Недавно деякі молоді москвофіли подавали було надії на щось подібне до москвофільського радикалізму, та все скінчилось нічим. Молоді москвофіли не зважились одірватись від старих, а старі від реакції російської... Печать москвофільська в Галичині все пишеся рутенською мішаниною і все реакційна, а коли дехто з молодших москалефілів говорить і навіть

щось деклямує з Пушкіна і Лермонтова (дивним способом при тому анахтемізуєчи Шевченка, призаного в усій Росії) то видимо не розуміє духа навіть тих старих поетів, а тим паче повіщої російської літератури і громади. На се все треба б було д. Арабажину хоть натякнути.

М. Драгоманов.

(Конець буде).

Причинки до пояснення еміграції.

Подаємо отсе нашій інтелігенції зеркало суспільно економічного ладу по тих селах на Поділю, відки торік люде розігналися були у Росію. Се зеркало зовсім вірне, бо підносить єго вам простий селянин, що, — як пише нам — списав тільки те, що сам бачив і чув, ба й сам пережив. Лягну драму видно в сім зеркалі, та може ся драма, коли не відверне уваги загалу нашої інтелігенції від усяких постидних „нових ер“ то бодай придбає для сирави яку десятку інтелігентних людей из соромом та невгасимою жадобою — помочи нашому робучому людови по селах: справдешною просвітою та організацією для боротьби за свою долю.

Редакція.

I. До світа, на мединьскім гостинцю переймали шандарі гурму людей, що тікали до Росії за хлібом. Шандарі стали з людьми короводитися: чоловіків забрати до арешту, а жінок і дітей до дому наганяти, хоч ті просили, аби і їх забрали з батьками. Тоді питає шандар одної молодичі:

— Чого тобі, бабо, йти в галасвіта? Тебе певно хтось до того підмовив, бо хоче твоїх маєток забрати?

— Ні, прошу пана! — каже молодича — мене ніхто не підмовляв і мого маєтку ніхто не потребує! Ото цілий мій маєток!... — показує молодича на своїх тройко діточок, дрібних як кукіль. — Мене біда виперає! — каже молодича.

— Де-ж твоя біда? — закинув собі шандар і з осміхом, цікавий, чекає на відповідь.

— А ось-де моя біда!... показує молодича знов на свої діточки. — Для них заробилам на лані всього дев'ять сноців жита, котре вже давно ззілнєзмо. Чим же маєм далі жити?!

— Тиж чому більше не заробила? — каже подуфало шандар.

Молодиця жалко поглянула на шандара, посуміла та тяжко вздихнула і не відізвалася; бо зміркувала, що не має перед ким жалуватися...

II. Оден молодий ще чоловік служив пару літ в дворі за польового, та подякував панові за службу і глядів способу дістатися до Бразилії, потім старався о паспорт до Росії, тож прийшов за свідоцтвом до віта.

— Я незнаю — питає єго віт — як ви відважитесь покидати службу? яку там маєте, то маєте кавалок хліба, — а пускатися на осліп в світа, що часом не тяжко гіршого лиха наптити, як ту маєте?...

— Щобим на край світа пішов, то гірше мені не може бути! — відказав різко той чоловік. — Подумайте! каже. День і ніч працую: в день з робітниками в полі при роботі, а в ночі лану стережи. Чоловік же не собака, щоб тільки ланів стеріг і ще й в ночі... Трафить ся-ж яка шкода, то вже аж шкіра трясєся на чоловікові, як ся побачить пана з палюгою; бо вже на певно знаєся, що буде по хребті мастив. Трафиться яка будь панові недогода: чи дощ роботу в полі застановить, чи копи, або сіно замочить, — вже маєш чорний добридень: як не пан, то окоман зганяє злість на польовому. І так чоловіка обернуть за собаку і поневірають гірш собаки; та шей дають тобі таку пенсію, що тра з неї голодувати як собаці. — І яка ж, і деж може бути гірша біда? !...

— Та ви правду говорите — каже віт — але я і то знаю, що за такою службою, як ви мали, то другі на колінах лізуть до пана, просять; а ви самохіть відіравилисьє ся... Чогож то так?...

— Воно правда — каже далі чоловік — що мені було таки не так прикро, як тому борошнякові, що кіньми робить. Той, не досить, що мусить поневіратися гірш худоби в гною та в болоті, та ще й не тільки пан, але кождіський посінака намуляєся, наштуркаєся єго до нехочу; хто не хоче, може на нему свою злість зганяти. Мені, правда, було троха відраднійше; але то мені найгірше лихо, що не було відки жити... Дасть пан на місяць пів третя реньско-го і кірчик бетягу, — того, що відчищує від цінного зерна — і то не на вагу, тільки на міру, бо воно би і за половину не заважило. З того тра мати хліб і всю заспу; з того шматє, водержа. чоботя і всі обходи. Жий жеж ту тим з жінкою і з дітьми! Скажіть сами: як же-ж з того націпати, аби на всео виста-

до?... Та, ба! За ту плату не тільки я сам служу, але й ще в додатку мусить жінка служити. Я від служби день і ніч не смію відступити, а жінка мусить мені готувати їдло і що дня носити мені до двора, до роботи. Ну зважтеж: чи можна вже даремніше робити? чи годен є тої нещасливої пенсії вижити? І чи є ту чого триматися?! Піду, куди мене очі поведуть... Найду де ліпший кавалок хліба — то добре! а ні... то однаково де будь погибати!

III. Мені до нині як на яві стоїть той проймаючий вид, який мені представився в жнива, як ишли вигульники на лан жати:

Чоловік несе через себе перевішані грабки; на одні руки несе дволітну дитину, а в другій збанок з водою і ступає поквально тяжким кроком під гору. За ним йде молода та вже змозоляна жінка і несе на правій руці цицькову дитину; на плечах висить тлумак привязаний до шиї з всіми потребами для дітей і з хлібом; до лівої руки, висше ліктя, привязані граблі і волочуться, а самою рукою веде за ручину чотиролітну дитину — дівчинку; дівчинка знов в лівій ручині несе серпи. Дуже з тяжким трудом та жінка посувалася під гору, на силу ноги підволікала, а за кожною ступою тяжко санала. Видно було, що тягар і довга дорога єї втомила і до решти силу відбирала.

Яндрю — нюк.

(Далі буде).

ДЕ ТОНКО, ТАМ РВЕСЯ.

(Кінець).

Д. Хв — ко признає реакційний елемент у „Правді“, котрий представляє ся власне єї редакцією, але каже, що „Правда“ друкує й речі діаметрально противні й рівня єї до „Вопросы Философии и Психологии“. Таке порівняння вважається нам невірним і по суті діла не слушним. „Вопросы Философии и Психологии“ очевидно взяли собі за примір англійського *The Controversionalist*, — видане теж посвячене справам метафізики, то б то таким, у котрих, коли хто не стоїть уперто й нетерпимо на теологічних засадах, інакше не можна бути, як контроверсіоналістом. Для всіх же інших справ літературна практика скрізь виробила видання з ясними тенденціями. Правда, дуже велика толерантність англійського життя робить те, що напр. у *Nineteenth Century* печатаються статі контроверсійні але статі редакційні і відно

відно тому масса статей все таки одного — радикального напрямку. В усякім же разі і в *Controversionalist* і в *Nineteenth Century* спорючим дається повна воля ставити свої думки в усяку ширину, ханати, як то кажуть, чорта просто за роги.

Чи так є чи так може бути в „Правді“?

Д. Хв — ко запавдо вбільшує контроверсіоналізм „Правди“. По при реакційних статях редакції там дійсно було напечатано кілька статей прогресівного напрямку, та тільки по частиним справам і то переважно тоді, коли можна було ними шиягнути російський уряд, напр. у справі „штундистів“. Але нехай хто поспробує систематично розібрати хоч би справу свободи совісти у прикладі до нашого народного життя, — то й побачить, як на те гляне редакція, котра явно звязалася з галицьким клерикалізмом і береся *Orientem convertere*? Дати нехай хто поспробує просто взяти за роги напр. політичні думки редакції по способу контроверсіоналізму, то й побачить, що редакція просто не напечатала єго статі.

Ми напр. маємо кілька проб. Правда печатала кілька заміток, в котрих автори навіть просто обертались до нас з запитамі (Один, як довідались ми, навіть прохав редакцію передати нам єго правдивий адрес). Ми відповідали — і ні одної нашої відповіді редактори „Правди“ не напечатали, покликаючись на якийсь сінєдріон. Перше хоч вертали рукописи, хоч з грубостями, написаними на полях, а во статіє відповідь про національно-літературні думки Костомарова так і не вернули і навіть відповідю на сорочці „Правди“ не вдовоїли.

Який же се контроверсіоналізм?

По суті своїй, по обовязкам, в котрі „Правда“ увязалася з магнацко-клерикальними кругами в Галичині „Правда“ є орган австро-польско-рутенської Катковщини й Побідоносівщини, і навіть все вільнодумне, що в неї приймєся з Росії, стане в світлі тої Катковщини і Побідоносівщини, як доказ, що, мовляв, увесь 20-мільонний народ український рвеся під австро-галицький теперішній уряд і т. и. Не знаємо, чи се може бути з якого небудь боку на руку російсько-українським писателям!

А з рештою, нехай українські поступовці поспробують повернути „Правду“ в чесного контроверсіоналіста! Самі побачат, що з того вийде! Ми думаємо, що ввірвєся або поступовцям для редакції, або редакції перед єї магнацко-клерикальними патронами, і скорше, звісно, першам.

Треба додати, що тепер обертатись у „Правду“ с тим, чого цензура російська не терпить у „Зорі“ і навіть с перекладами, — мало користи. Все одно того в Росії не прочитають, бо мало хто схоче перевозити й навіть получати „Правду“ в Росії. Се все таки діло небезпечне перед поліцією, а кому в Росії охота ризикувати за осівні думки „Правди“ — *Orientem convertere*, під магнацко-клерикальний уряд і ультрамонтанство? Подібного добра в Росії і свого тепер доволі, а що „дворянсько-попівська ера“ буде виказуватись по українському, а не по московському, і на лад шенбургський, а не гатчинський, то не знаємо, хто тому буде радий? Певно не ті, хто здібний ризикувати для ідеї... А що вже казати про таку кумедію, що неможливі правдяне в Росії самі ховають „Правду“ в Росії навіть від сотрудників, як се вияснив д. Куліш?

Не лише тепер стоїть справа з Товариством ім. Шевченка, і позаяк д. Хв — ко радий би побачити там усіх українських учених і зарані вже оберта до скептиків: *Mein Liebchen, was willst du mehr?* то й ми мусимо пуститись в деякі деталі.

Д. Хв — ко заневияє повну волю слова в сему товаристві, покликуючись на якогось українського „ініціатора“. Ми ж, покликуючись на багаторічну пробу мати діло з львівськими народовцями, думаємо, що той „ініціатор“ чоловік наївний, або непрактикований, і радимо українським ученим потребувати міцних гарантій перше, ніж приступати до тов. ім. Шевченка, або навіть посылати свої праці до його „Записок“.

Нам кажуть, що з Товариства того мусить вирости українська академія наук. І власне тепер, тільки маючи на оці таку ціль, українським ученим і варто посылати свої праці в „Записки“ Товариства, — знаючи наперед, що $\frac{3}{4}$ їх праць можуть тепер появлятися у Росії і зразу знайти собі більшу публіку навіть на Україні. (Справа мови в академічних працях підрадна, бо тепер вища наука інтернаціональна і вчені часто печатають свої праці на чужих мовах, аби знайти собі публіку, а петербурска Академія навіть сама печата дещо по французькому та по німецькому; подібне робиться і в Пешті, хоч Маляре превеликі патріоти). Щоб із Товариства ім. Шевченка вийшла академія, треба щоб його сотрудники підписували свої праці своїми повними іменами: з анонімів і псевдонімів академії не роблять! Звісно, на перший раз російський уряд подивиться косо на сотру-

дників „Записок Товариства ім. Шевченка“, по крайній мірі на чиновників, — але може до того привикнути, як привик напр. до того, що Поляки пишуть у виданнях краківської Академії, як привик і до того, що з Українців напр. дд. Куліш, Кониський і др. підписуються під своїми літературними творами в Галичині, або навіть чиновник із Левицького, котрий сам відкрив свій псевдонім, оставався чиновником і печатав у Галичині явно українофільські праці.

Але-ж для того, щоб Українці могли явно приступити до Товариства ім. Шевченка, треба щоб се товариство стояло отверто на безпартійно-науковім ґрунті і коли вже чим грішило перед російським урядом, то власне свободою наукового дослідю, бо тільки тоді варто було б Українцям сваритися с тим урядом за те товариство. Скрізь на світі гарантією певного характеру товариства служить его президія. Що ж ми бачимо в Товаристві ім. Шевченка?

На чолі его тепер стоїть д. Ол. Барвінський, котрий, як писатель ознаменувався самим безцеремонним обкусуванням нашої народної словесности в угоду польському панству (Христоматія), котрий виступає як політик, депутат, вибраний польською магнацко-клерикальною партією (певно ж з умовою *à la carte*, хочби й не оформленою), ініціатор „Правди“, котра явно проповідує політичне й релігійне *Orientem convertere*, не кажучи вже про боротьбу з „сучасними вогнями“ й т. и. І під таку президію стануть українські учні? Що вони скажуть і російському урядові і публічному суду, котрий запита їх про характер Товариства ім. Шевченка, котрого президент і тепер без протесту перепечатує в „Правді“ брехню про „австрофільські тенденції“ ківського відділу російського Географічного Товариства?

Нехай на се відповідують другі українські вчені, як їм совість звелить, а за себе, на запит д. Хв — ка *Was willst du?* я скажу, що діставши недавно від відділу Товариства ім. Шевченка поклик вступити в число его членів, я відповів, що в теперішню хвилю я не можу прийняти тої чести. Окрім вищесказаних причин я мав ще одну, — що власне д. Барвінський втяг був мене у „Правду“, де потім на мене виливали всякого болота за те, що я зостався вірним тій самій програмі, котру в мене виманено для того, що б зараз же поступати діаметрально їй противно. Нехай другі роблять, як хочать, а я вважаю за найдемонстративнішу „ноздrevчину“ мати діло з такими

добродіями, як д. Барвінський, котрі так поступають з літературними товаришами, а до того можу боїтись усього від таких людей, котрі сьогодні печатають, як свою програму про „лаїзацію політики“ і дописують до неї навіть прямо про взуїцтво галицьких єпископів, а завтра виробляють нову еру з політичним головенством тих самих єпископів!

От на таких то тонких ниточках держиться справа сотрудиництва українських писателів з Росією, котрі держаться поступових думок, в галицьких редакціях і товариствах, котрими орудують консерватори або реакціонери. Які там думки не мали б про себе українські сотрудиники, а все таки характер виданям будуть надавати редактори, і в очах великої публіки ці редакторів будуть відповідати й сотрудиники. В усякім разі суріозної громадської сили, при такому стані річей, література українська не набуде в Росії та й нігде: в ліпшому разі громада буде дивитись на українських писателів, як на літературних діллетантів, котрі раді печататись, де попало, з ким попало, аби печататись, а зовсім не як свідомих своїх цілів, поважających себе й ті цілі громадських діячів.

Я певний, що в словах сих д. Хв-ко не побачить „кидання камінем“. Коли ж і після сего всего д. Хв-ко забажає від нас виразнішої ради, то ось вона: спробуйте з „Зорію“: нехай вона рішуче залишить добровільну цензуру, а до того нехай печата добрі переклади добрих річей на місце схоластики й нісенітниць, котрою на половину тепер наповняється; заложите у „Зорі“ свіжу критику літератури, а для річей, котрі чи по цензурним російським, чи по другим причинам не можуть знайти собі місця в „Зорі“, для публіцистики й т.и. закладайте видання з редакторами, котрі б поділяли Ваші поступові думки, а не були їх ворогами, або хоч не боялись їх.

Пора давно поставити справу українського письменства суріозно. Час тепер такий, що не до жартів і не до школярсько-діллетанських кузьмірків!

Під кінець усього скажемо ще слівце до д. Хв-ка і товаришів его по літературі.

Ви не повірите, як нам обридло писати статі, оттакі як отся, і в загальні полемізувати з народовцями й з поводів них. Ми б воліли затратити той час на пряму літературно-наукову працю для нашого народу, або про него. Та праця така може йти добре тільки в гурті, а гурту треба шукати, підбирати, — треба, щоб він був організований. В шуканню такого гурту ми

й здибались у Галичині з народовцями, як у свій час народовці здибались з рутено-москвофілами, і побачили, що народовці скрізь лежать перешкодою для праці, дійсно корисної для народу, для поступу. Треба було з ними полемізувати, щоб прорізатись через них до живіщих людей у Галичині. Нарешті такі люди знайшлись, або наростили, почали організуватись. Але тим часом лихі обставини, урядова реакція, котра принизила й громадський розум, і незнакомство з дійсним станом річей в Галичині, — витворили своїх народовців у російській Україні, або хоч таку думку, благоприятний галицьким народовцям. Треба було і тут прорізуватись через мертву кору до живого мяса.

В останні часи чимало ознаків оттакіх, як листи д. Хв-ка, Вільхівського й др. показують, що живого мяса в досить міжросійськими Українцями. Колиб же скорше побачити те мясо організованим в достойні людей тіла, скинувши з себе мертву кору, свідомо й систематично працюючим... К чорту тоді полеміку! хай мертві ховають своїх мертвяків, а живі працювати муть, коли не в однім гурті, то в однім напрямку — всесвітнього поступу на нашім національнім ґрунті!

М. Драгоманов.

Російське й галицьке Поділля та новоєрські раковисти.

В „Правді“ (1893, IV) напечатана преінтересна допис із Кам'янця Подільського, котра статистичними цифрами показує економічну руїну і моральний сон російського Поділля, котре не має навіть земства, щоб обізуватись до уряду про голод. Тількиж немов навмишено, що б показати авторови дописі, що він не в ті двері стукнувся, редакція напечатала в тім же числі львівську статтю Подільський ювілей якогось Бориса Журмана. Сей добродій, очевидно журиться за чийсь ниці інтереси, а не за народні і не за правду (без великого П). Замість того, щоб порівняти статистику російського Поділля з галицькою і тим дібратись до сути діла, нагадавши при тому, як недавно, в часи голоду в Галичині до неї не пустили хліба, присланого з Росії, тоді як і російський уряд не посмів торкнутись сипити хліб і гроші, що привезли голодним Американці і Англичани і стерпів, як особні комісії квакерів помагали его підданим і писали листи й дописи в Англію з критикою російських порядків, — наш Журман понаписував смішних нісенітниць. Він напр. обертає до попів (по его ж словам, помосковлених) щоб вони дбали про просвіту народну, та ще й національно українську, тай до панів-Поляків, щоб „поступились своїми власними економічними інтересами для народу“, почавши

з вигідного для народу „розмежування“ (лісів і пасовищ) не вдаючись до уряду, що видав не давно про те вигідний для панів закон. Ми в свій час уже казали про подібну наївність новоєвропейського органу, звертаючи його увагу на те, що власне пани й добиваються такого закону, користуючись теперішньою „дворянською ерою“ в Росії. Тепер порадимо „Правді“ звернутися з такими намовами до панів і панів галицьких і випросити у перших освіту народу, а в других ліси і пасовища, бо чому ж такі галицькому виданню російське Поділе дорожче, ніж галицьке? Чудо, так чудо! Коли так свисне в Галичині, то засвітить і в Росії!

Бібліографія.

Переклад „Історії Англійського народу“ Гріна, котрий ми поручали нашим читателям, уже скінчився в Москві з 4-тим томом, доведеним до 1815 р. Добре б було, коли б тепер та ж, многозаслужена фірма (К. Солдатенкова) видала і переклад Рамбо *Histoire de la civilisation française*, то б широка публіка в Росії з Україною мала перед собою огляди зросту двох головних типів новоевропейської держави.

У Франції вийшов переклад з англійського книги про англійські товариства робітників (*Le passé et l'avenir des trades Unions*, par Georges Howell). Автор, котрий сам один з видніщих діячів в англійському робітничкому руху, недовольний тим державно-соціалістичним напрямком, що тепер шириться серед англійських робітничких товариств, і волів би їх задержати на старій дорозі — лишень частно-правної боротьби з капіталістами. Та все таки він дав інтересний огляд величезних англійських робітничких товариств, котрі й на тій старій дорозі зробили багато й перші в Європі показали якої сили може набути робітничка організація.

В Парижі вже 4-тий рік виходить *La Revue des Revues*. Це місячник, котрий має головну ціль давати витяги й огляди всего важнішого, що пишеться по періодичним виданням на світі, а окрім того дає й окремі критичні статі про літературний рух в різних сторонах і бібліографію нових книг. Славянські місячники те ж оглядаються, а надто російські. Подібне видання є й по англійському *The Review of Reviews*, та знате англійської мови мало розширено по наших сторонах. Коштує *La Revue des Revues* дешево: 16 франків у рік з пересилкою за границю. Ми поручаємо це видання українським кружкам, де тепер багато говорять про самостійність української літератури, та дуже мало слідять за літературним життям у Європі.

М. Др.

Orientem convertere a naopak.

Під таким заголовком подає новий чеський радикальний двутижневник *Nové Proudy* у 5-мі, зміст нашої статі про руско-український університет з ось яким кінцем, цікавим для теперішніх відносин межи Чехами:

„Чи не паде вам на думку противний процес у нас і поступове становище в справі славянській? Інтересно: Русини так близько жерела російських думок, вони зовсім рідні йому а про те поступові їх люде чують потребу черпати з наукових джерел заходу. У нас мало що не поставлено засіків протів заходу і записувано єдиний лік на нашу неміч: пристати до російського славянства. Клонимо в пошані голову перед великими російськими мислителями і віримо в їх моральну висшість. Достовіски й Толстї мусять приймати нашу істоту — але ж вони не представляють усього душевного життя. Самі Росіяне ревне черпають из заходних жерел і Спенсер, Бокль, Гегель, Міль, Маркс і т. н. є в засобі усякого російського інтелігента і були російською суспільністю прийняті до російського образования. А ми малиби приймати їх думки аж обхідно через Росію — чи ми не досить Славяне, щобисмо мали боятися зрушення наших славянських основ? Власне так, як поступова українська партія у Галичині зрікається обертати Восток на віру, так і ми не хочемо в справах усесвітньої культури замикатися тільки в російських границях“.

Братньому органу скажемо, що про те все українські шовіністи власне попірають нас прихильністю до російської літератури. Вони російську літературу майже відкидають, та зовсім не для заходних літератур, не для заходної культури, а для своєї власної „національної мудрости“, котрій, звісно, далеко і до справжньої російської культури.. Така то путанина в нашім блаженнім славянським світі...

При нагоді завважаємо, що тепер у Чехії серед молодшого покоління очевидно шириться радикалізм є таким самісіньким напрямком, як наш. Основано кілька радикальних видавництв, між котрими найбільше і найліпше редаговане: *Neodvislost*. Radikalni list pondelni tižnevnik, під ред. д. Ант. Гайна. Рекомендуємо сей тиžневник усякому, хто хоче познакопитися з теперішньою переважною еволюцією серед чеського народу. „Neodvislost“ коштує у рік 6 зр. Адрес редакції: Praha, Jungmannovo namesti, ч. 2.

Через те, що сим разом друкарня не була в стані зложити білше, — ми мусли відложити до слід. нрів багато біжучих статей, а також продовжки статей дд. Охримовича і Бачинського. Просимо нам потерпіти.

Виходить 8. і 22 л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гультени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

орган руско-української радикальної партії.

Редакція

й Адміністрація
на ул. Замковій

Галицько рускі радикали перед росій- ською публікою (Кінець).

Завважаємо, що з свіжої частини народового ґрунту вийшов напр. В. Навроцький, котрий змагався вдержати своїх товаришів на поступовій дорозі і котрий у „Кієвскомъ Телеграфѣ“ і в „Громаді“ подавав руку українським радикалам і соціалістам. З народового ґрунту вийшли і Остап Терлецький і Січовики 1873—1877 р. котрі в Відні піддалися впливам західно-європейським більше ніж російським, хоч не zostались чужими і сим остатнім. В літературі ті Січовики zostавили по собі не багато сліду, та й на практиці зробили менше, ніж обіцяли, але все таки вони були важним для Галичини містчком між старим народоством і новим радикалізмом.

Дуже неясні вийшли в д. Арабажина деякі характеристики галицьких радикалів. Напр. сказавши, що старі галицькі партії обвиняли галицьких радикалів в нігілізмі, анархізмі й т. и. д. Арабажин говорить: „Первоначально новое радикальное движение действительно было чуждо некоторым увлечениям, но въ общемъ галицькій радикализмъ — движение вполне мирное и культурное (какъ и сербскій радикализмъ)“ і трохи далі додає: „Радикальная партія въ Галиціи — единственно близкая Россіи“.

Сі слова можуть повести за собою чимало непорозумінь. Перш усього — що таке „увлеченія?“ Зрівнявши теперішніх галицьких радикалів з галицькими соціалі-

стами 70-х років, по крайній мірі їх літературні органи, можна вбачити, що в остатніх зверталась увага більше на абстрактні принципи європейського радикально-соціального руху, а тепер вона звертається більше на перші практичні заходи в его напрямку. „Увлеченія“ можливі і тут, як і там (бо увлечатися humanum est!) але переміни принципів і цілів тут нема. Тут є тільки переміна підступу до цілі, відповідна особистим пробам і переміна способів, котра настала по всій Європі, з того часу, як соціальний рух став з літературного політичним. (З поводу анархізму треба сказати, що галицько-українські соціалісти симпатизували більше федеральному напрямку соціалізму, котрий тоді, за Прудоном, звався анархічним, ніж централістичному. Помаду вияснилось скрізь, що на теперішній час незгоди між обома напрямками не мають практичної вартости, а окрім того практика новішого Мостовського-Краноткинського анархізму, показала навіть федералістам, що термін „анархізм“ треба кинути, як скомпрометований. Тим часом обставини політичного життя дають напр. во Франції практичну силу соціалізму власне в громадах (муніципалітетах) поки він може набути ві в державі, а в Англії поряд з муніципалітетами, де змагання соціалістів починають переходити в практику, навіть справа про робітничий день звертається на ґрунт місцевого голосовання (local option), так що й українським соціалістам нема рації зрікатись основи їх федералістичних думок).

Далі д. Арабажина „движеніє впол-

нѣ мирное“ зовсім темні. Власне „движенія мирнаго“ не може бути ні в світі фізичному, ні в громаді людській. Про галицьких радикалів можна хіба сказати, що вони, при теперішніх обставинах, хочуть держатись в Австрії дороги легальної, котру дає їм теперішня конституція, хоч при тому агітують і за радикальні переміни тої конституції. Слово „культурное движеніє“ по російській термінології може викликати *qui pro quo*, бо в Росії часто протиставляють культуру і політику. Галицькі радикали, як усі освічені Європейці, такого протиставлення і навіть якого небудь поділу між культурою і політикою не признають і виразно виступають, як політична партія, бо ніяк не можуть собі уявити, яким неполітичним способом могли б вони провести в життя свої змагання.

Прирівнянє галицьких радикалів до сербських, а надто вкупі з словами, що галицька радикальна партія „єдинственно близкая Россіи“ вимагають спеціальної розмови. Перш усього, сербські радикали далеко не мирні, бо навіть беруться просто за ружя і при королі Милані, і недавно при регентстві, не кажучи вже, що вони рішуче політична партія і такої сили, якої галицькі радикали певно не мати муть і через 20 років. Коли ж д. Арабажин думав прирівнювати сербських радикалів до галицьких у відносинах до Росії, то він тут внав у помилку дуже велику, не звернувши уваги на гео-етнографічні обставини Сербії і Галичини. Сербія далеко від Росії і населена народом зовсім особливим. Галичина ж під боком Росії і населена частиною народу, котрого більшість (ми говоримо про самих Українців) живе в Росії. Політика Сербів до Росії — цілком загранична і може руководитись переважно дипломатичними і стратегічними рахунками, котрі напр. примушували колись французьких королів дружити з німецькими протестантами, а в себе палити гугенотів, — котрі і тепер примушують петербурского царя слухати, як у Кронштадті музика грає перед французькими гостями „Боже, царя храни“ і Марсельєзу. Тай то в наші часи виясняється, що певна солідарність полі-

тики внутрішньої потрібна й для нормального ходу політики заграничної і на виворот. Сербські радикали напр. ставши міністерскою партією, котра знайшла потрібним спаралізувати невідгодну для краю перевагу Австрії союзом з Росією, мусить напр. возитись з митрополитом Михаїлом, котрого підпирає російський уряд і поступатись напр. на такі речі, як недавній закон церковний, противний не тільки принципам радикалів, а всім традиціям сербської церкви, досить демократичним з саміх турецьких часів. Та й у загалі можна сказати, що коли сербські радикали далеко менше зробили в внутрішніх справах, ніж від них можна було ждати, то винною тому їх занадто велика увага до справ дипломатичних, певно і під впливом російського уряду.

Галицькі ж радикали ніяк не можуть забути, що в Росії живе 17 мільонів їх народу під нагнітом політичним і національним і що через те парализується всякий поступ і народу галицького. Звісно, проводити яку активну політику в Росії, не личить Галичанам, — се діло самих Українців, — тільки ж своїх сімнатій і антипатій в російських справах Галичанам сховати а тим наче зречися, годі. От через що вони зовсім не можуть в сій точці рівнятися з Сербами.

Спеціально слова, що „галицькая радикальная партія — єдинственно (серед других галицьких партій) близкая Россіи“, требують доброго пояснення. Тепер слова, як Росія, Франція, Англія й т. и. страшили колишній смисл: навіть у дипломатії є Англія Гледстона і Англія Дізраелі, Германія Бісмарка, Ріхтера і Германія Бебеля і т. д. До Росії до Победоносцева безспорно ближче в Галичині партія „Галичанина“, і навіть по своєму „Правди“, ніж „Народа“ і „Хлібороба“. Росія поступової і демократичної літератури, зовсім друге діло. З нею тільки галицькі радикали раді бути в як найближчих стосунках, а надто тоді, коли вона рішучо признає автономізм земський і, значить — також і національний.

Такі ми мусимо висказати уваги до статі д. Арабажина. Коли ми говорили більше про те, що нам у ній неясно, або з чим ми не згоджуємось, то се річ

натуральна. Про ясне й згідне нема що говорити.

М. Драгоманов.

До цієї статі, котру ми надрукували як редакційну і з котрою, значить, годимося, нам треба ще додати дещо. Хотівши поступити справедливо, нам слід було перше подати нашим читателям саму статтю д. Арабажина, бо тільки так ясні булиби зовсім і надруковані повище уваги д. Драгоманова. Та ми раді поправити пізніше своєю помилку, коли тільки позвонить нам місце і засоби. Стаття д. Арабажина вповні варта того, щоби з нею познакомилася й наша публіка. Живучість статі доказує те, що за короткий час після своєї появи, вона вже паробила чималого шуму серед російських і галицьких народовців і вже має свою історію. В 1 прі „Зорі“ за сей рік поміщена була коротенька оцінка статі, написана д. Франком, котрий сказав, що авторови „за старанний звід фактів мало звісних російській публіці належить повне признанє“. Отже в 7 прі „Зорі“, редактор єї, д. Василь Лукич ¹⁾ протестує протів статейки д. Франка, називаючи працю д. Арабажина „грубо тенденційною, кривдочною народовців, на кошт галицьких об'єдинителів і радикалів“. На кілька статей д. Арабажина „скривдила“ народовців, показано вище, але де д. Лукич найшов у статі д. Арабажина бодай слівце признання для галицьких „об'єдинителів“ — абсолютно не розуміємо. Власне досі ніхто в Росії так різко не осудив наших „старих“, в усій їх історії, як се зробив д. Арабажин. Пригода з прийнятєм і потім віднекою від прихильної оцінки праці д. Арабажина в „Зорі“, доказує в усякім разі, що в „Зорі“ нема і не може бути місця для свобідного обміну думок — для критики. Все ж таки варто би побачити там критику праці д. Арабажина бодай з чисто народовеского, „Зорянського“ погляду.

¹⁾ Завважаємо, що прізвище В. Лукич — псевдонім. Воно зовсім чудно в Австрії та ще в чисто літературній часописі, і ми не розуміємо, чому би д. Лукичу, — котрий справді робить честь „Зорі“, — не виступити перед громадською під власним іменем?...

А поки ми діждемося такої критики в „Зорі“, — скажемо ще одну увагу про статтю д. Арабажина. Між инчим д. Арабажин пише таке про наш радикальний рух: „Долгое время радикальные кружки не могли сплотиться въ самостоятельную партію, потому что считались и отчасти сами считали себя какъ бы лѣвымъ крыломъ украинфильства, которое, по старымъ воспоминаніямъ признавалось еще отчасти демократическимъ движеніемъ. Но всѣ попытки улежаться на прокрустовомъ ложѣ украинфильства оказались только вредными“. Слова єї в Росії можуть толкувати так, що галицькі радикали зовсім зірвали з українством — з думкою про самостійність української нації і з усіми послідками такої думки. Се було би зовсім невірною і противилося би нашій і теорії, і практиці. Вже наша назва „Руско-українська радикальна партія“ — назва, котрої д. Арабажин чомусь то нігде не наводить, — доказує, що ми українська партія, котра хоче працювати для відродіння української нації і в Росії. Формально, значить, ми сходимося з „українофілами“, чи як там їх звати, — хоть і то, правда, не зовсім, бо у нас нема ненависти і до великорускої нації — супротив котрої ми тільки підчеркуємо і не перестанемо підчеркувати наше повне право і потребу розвивати нашу людність по своєму, між инчим і свобідним ужитком української мови.

Редакція.

ЧОМУ РУСИНИ ТАК ЧИСЛЕННО НА ТАМТОЙ СВІТ ЕМІГРУЮТЬ.

(Далі).

На основі наведених спостережень дасть ся вплив земської культури на степенъ смертльности в слідуючих точках виразити :

1. Повіти і взагалі околиці, де ріля займає мало що не весь простір, а на ничі роди управи, особливо на пасовисько і ліс припадає дуже дрібонький процент простору, тоті повіти і околиці мають найвисший степенъ смертльности. Тому Поділе і Покуте з помежи всіх госпо-

дарських стриф Галичини має найбільшу смертельність.

2. Повіти і околиці, котрі мають дуже много ліса, а дуже мало рілі, відзначають ся також дуже великою смертельністю, але що побіч того мають вони доста пасовиска, то смертельність в них все таки менча, як в попереднім случаю.

Тому гористі і лісисті околиці вехідної Галичини, а особливо гори Гуцульські, мають високий степен смертельности, хотай троха менчий як Поділе і Покуте.

Вехідна полоса Галичини, котра обнимає такі крайні стрифи господарські, як Поділе, Покуте і гори Гуцульські, має много більшу смертельність, як середна і західна полоса.

3. Повіти і околиці, де є пропорціональна, пересічна скількість рілі, сіножати і лісу, а при тім є недостатком, много пасовиска, в тих повітах і околицях умирає найменчий процент людей. Тому гірські повіти Західної Галичини: Ясельський, Сапоцький, Ново-Сандецький, мають з цілого краю найменчу смертельність. Тому і ціла Західна Галичина, де поділ землі на поодинокі роди управи є більше гармонійний, пропорціональний і де нема таких крайностей, як у Вехідній Галичині, відзначає ся далеко менчою смертельністю, як Вехідна Галичина.

Цифри вказують, що вплив способу управи землі на степен смертельности є не сумнівний. Постарієтесь тепер подумати, на чім починає той вплив. Вплив той є натури суспільно-економічної. Там, де суть одностайні, огромні простори рілі, там розвинула ся господарка інтензивна, на велику скалю, господарка починаюча на приміненю машин і обчислена на продаж, на ринок. З другої сторони господарка велика, машинова обертає инчі роди культури земної а іменно сіножати і пасовиско, яко мало продуктивні, на рілю, яко більше рентовну. Подібно там, де суть огромні простори лісів, розвинув ся великий промисл деревняний, починаючий на масовій вирубці дерева і парових тартаках. Так отже огромні простори рілі або огромні простори ліса идуть в парі з великою власністю ґрунтовою, в парі з великою господаркою рільною і великим промислом деревня-

ним. А там, де розвинула ся велика господарка рільна і великий промисл деревняний, там є велика масса сільського пролетаряту, котрий живучи в нужді і працюючи над сіду, достаріує численних жертв смерті, котрі своїм великим числом збільшують коефіцієнт смертельности. З другої знов сторони, в тих околицях, де є дуже много рілі, а мало пасовиска, там економічне положенє дрібного, мужицького господарства дуже лихе і нужденне, бо звістна річ що наша, се „душ“ в господарстві мужицькім; в нащо знов в лісистих околицях господарка мужицька не може добре стояти для недостатку рілі. Нужденне економічне положенє мужиків-господарів збільшує і серед них смертельність.

В той спосіб стає нам зрозумілим, чому в тих околицях, де скількість рілі або скількість ліса суть непропорціонально великі, там смертельність досягає незвичайно високого степени. — Противно, пропорціональна скількість поодиноких родів управи а велика скількість пасовиска вказують на зглядно добрий економічний стан мужицького господарства, боже пасовиско, се найбільше екстензивний, найбільше, що так скажу, мужицький рід управи землі. З другого боку, такий стан культури земної вказує на стабільний розвій великої власности і великої господарки, і на малу скількість сільського пролетаряту. Тим поясняє ся релятивно мала смертельність в таких околицях, особливо ж в тих, де много пасовиска.

Яність і спосіб культури земної з одного боку, а степен смертельности з другого боку зависять від відношеня великої і дрібної господарки: вплив отже якості культури земної на степен смертельности є посередний і зводить ся на поле відносин суспільних. Правдивість наших виводів потвердять всі слідуючі глави.

(Далі буде).

В. Охримович.

Т. Шевченко в чужій хаті его імени.

(„Кобзарь Тараса Шевченка.“ Виданє Товариства імени Шевченка. Ч. I-II. У Львові 1893). —

Історія нашого громадського життя не забуде того факту, що, не гляючи на троха не офіційальний культ Шевченка в Галичині, ні на те, що в ній від 1873 р. існує особіне товариство имени его, перше скілько небудь повне виданє творів его,

в українській мові писаних, мусіло виходити в Празі (1875-76 р.) а потім ціла половина їх у Женеві (1890).

На решті, по довгих проволіканях, після переносу справи від одного товариства до другого і т. н. нарешті появилсь у Львові видавець „Кобзаря“ Шевченка, котре з деяким гріхом можна признати повним. Тай се видане популярним бути не може, бо воно пущено по дорогій ціні.

Видане се годі признати повним, науковим, таким, якого діждався нарешті Гоголь від проф. Тихомирова і якого може хто жде від „Наукового Товариства ім. Шевченка.“ Кажуть, що таке видане, по рукописам поета, готовиться десь инде. Нове львівське видане має на цілі так-сяк, при допомозі вже звісних печатних текстів задовольнити потребу в зводі українських творів Шевченка. Дуже строгим до него бути не можна. Але все таки поглянемо на него критичним оком.

Видане поручене було Товариством ім. Шевченка профессору і священнику Ом. Огоновському. Хто знав сего писателя по его творам, між инчим і про Шевченка, про его „Історію литературы руской“, той зарані міг знати, чого ему ждати від виданого ним Кобзаря. Тепер можна сказати, що очікування від д. Огоновського помилились тільки в одній точці. В своїй „Історії литературы руской“ (властиве в повій) д. Огоновский являється старанним регістратором усякого роду матеріалу, який тільки був у него під рукою. В виданому ж ним „Кобзарі“ далеко не зведені всі варіанти текстів, котрі знаходимо в пражському і женеvському виданнях і не подані, а надто в II т. мотиви такого поступовання видавця, так що нове видане Кобзаря не може зовсім назватись повним навіть і на стільки, на скільки се було можливе для д. Огоновського, котрий все таки претендує (в переднім слові) на те, що его видане може служити для наукових студій про Шевченка.

За сею виключкою д. Огоновский зробив з „Кобзарем“ все те, що міг, або й мусів зробити. А вже чи через те виграло само видане, то друге діло!

Вірний своїм схоластичним принципам, д. Огоновский не міг вдовільнитись

тим, щоб просто звести в хронологічній порядку той матеріал, котрий, з оглядів на російську цензуру, видавці пражські поділили на 2 томи. Він дав собі працю поділити твори Шевченка на періоди, а в періодах на відділи по „родам і видам“ поезії, пригаданим старими риториками. У старих схоластів звичайно періодів було три (і бог любить трійцю!) Д. Огоновский все таки заплатив дань вікові, і знайшов у Шевченка чотири періоди, — тільки хоч трохи логічно він міг назвати лишень три: романтично-національний, політично-національний і суспільно-національний, а вже четвертий назвав реалістичним. Сим д. Огоновский показав, що бог старої схоластики єресів не терпить, бо же ж і старі риторики навчали, як зрештою і всяка раціональна логіка, що класифікація мусить держатись одного якого роду ознак, а не перемішувати ріжних. Ми мусимо, за дозволом читателів, нагадати д. Огоновському, що ознаки політичний і суспільний належать до матеріалу і ідей, а ознаки реалістичний до способу обробки, до літературної школи. Та власне і термін романтичний належить до остатнього ж роду.

Попри сій нелогічності поділи д. Огоновського вже тим не мають вартости, що в трех з них основою являється одна ознака національний, котра може бути приложена до всіх поетів, бо всі вони перш усього суть струментами, котрі показують житє свої громади і нації. Щоб хто сказав, як би я задумав поділити напр. твори Віктора Гюго на періоди д. Огоновського, хоч се можна було зрбити не згірше нашого ш. професора. Звісно, в усякого поета нових часів подибуються і теми з життя чужих народів. В остатній періоду Шевченка набралось чимало власне таких чуженародніх тем, так що вже для консеквенції, хоч формальній, д. Огоновский мусів би назвати остатній період Шевченка — хиба і нтернаціональним.

Нарешті всі ці класифікаційні заходи д. Огоновського зовсім безосновні, бо напр. ніяк не розбереш, чому хочби „Послання до земляків“, так характерне для Шевченка перед арештом, не нале-

жити до напряду суспільного, а до політичного? і т. д. і т. д.

Також мало пощастило д. Огоновському поділити твори Шевченка на періоди по способу літературного обробу свого матеріалу. З одного боку, всі поети по природі своїй більше-менше реалісти, а з другого у Шевченка до кінця віку зоставалось чимало з тої манери, котра вживалась у Польщі й Росії в часи так зв. романтизму, при чому нам пригадуються слова Пушкіна:

Что романтизмом мы зовемъ, —

Хоть романтизма тутъ ни мало

Не вижу я, — да что намъ въ томъ?

(Далі буде.)

М. Драгоманов.

Причинки до пояснення еміграції.

(Далі).

На раз дівчинка злеbedіла і хоче падати, бо стерня їй застрягла в понину, та повисла в материні руці. Мати глянула на дитину — жаль їй стиснув за серце, що ніяк не годна їй поратувати і расні сльози покотилися їй з очей. Батько в ті хвили оглянувся і заринів якимсь злосливим голосом:

— Який там чорт все вам стаєся? Борше там!... — голос его злагіднів — можеби хоч строха ліпшого збожа захопити... Бійтеся Бога — борше!... докінчив скрізь плач благаючим голосом. Жінку злість пірвала і киулася зо всьої сили; сіннула дитину за ручину і зиплаксивою злостію собі крикнула: — Лізь, бахуре, бо тя роздеру! — та борше жаль переміг злість, і жінка гірко залеbedіла. — „Ах дитинько моя, дитинько! Ах діти мої, діти! які ми нещасливі!“... — та при тім послідні сили напружила до ходу і поволокла плачущу дитину.

І так ціла родина в сльозах відійшла з моїх очей, на той нещасливий заробок. Додати належить, що ті люде, під таким тягаром і в такім не вигіднім положенню, зробили вже були добром пів милі дороги, бо то були люде аж третього села.

Тенер же — як би так, не доводь Боже, нанові лучилося мати таку прикру: тяжку і гризливу дорогу, то коли б собі зараз в дорозі смерті не зробив, то після того мозолу як би вивав на ліжко, тоби з добрий місяць мусів би

вилігуватися. А ти, нещасливий вигульнику, після такої дороги заперайся до жатя, чи до кошеня. І то борше... ніяк покручуватися; бо, на захват, одні другим з під рук рвуть. А ту ще й лихо: тре діти сяк-так заспокоїти, щоб плачем не зразили якого посіпаки; а то би з лану вигнав....

Ой жнива! жнива... для вигульників не жарти!... Треба намозолитися: треба запобігати, галити, аби який сніп заробити, бо тим треба цілий рік жити. Ой тре послідних сил здобувати, щоб з зарібку жити; бо зарібник дуже маленьку частину свого поту пожиткує!...

А яким поживлінем, думають вельможні, скріпляються ті люде, до так напруженої праці?... Ото загальна їх пожива: сухий хліб і молода бараболя; а в недостатку хліба, тільки бараболя та деякі зелені хонти з города, т. є. „волок“.

Порядок їди такий: На обід перша страва — печена бараболя і борщ квашений з зеленини, друга страва — бараболя крипана, варена, засоляна, та котрої ліпше маєєя, то й засиана крупами, т. є. „каша“; на полудень в поле — сухий хліб з часником і велике щасте, як є зимна вода; на вечеру знов — тільки бараболя печена, або варена.

Хліб в жнива приготівляєся так: Коли вже чоловік розкорпачить нового жита, жінка, рано, нім їде в поле, сине его в нец сушити; в вечер, як прийде з поля, вибирає жито з неца і варить вечерати. По вечері покладе діти спати і берєся дерти жито на жорнах. Розідре жито і зараз розчиняє на хліб та сама лягає спати. Причаєне з годинку, і зараз по півночи встає і берєся дерти жито на заміє. Розідре і зараз місить хліб; та ще до дня спече хліб, зварить обід та діти обійде. І скоро день заберає діти і їде в поле жати, ще й чоловікові мусить брати обід в поле, бо чоловіки, звичайно, і в ночі в полю роблять, и. пр. косять, то вяжуть.

От-то вам виживки нещасного чоловіка, що его лукава доля не наділила найменчою частиною світового щастя, та мусить проситися на здобич щасливим. То одинока жертва нашого ладу суспільного.

... Чи то жите?... Ні!... то тяжка мука, котрою годилобєся карати найбільших злочинців.

IV. На переднівок, перед самими жнивами, ладили люде серпи в коваля. Вже було знолудня — оден молодий чоловік зачавєся нудити, часто сильовувати, та каже до коваля голосом благаючим:

— Ей відправилибсьте мене, майстре, бо мені далеко до дому!...

— А вам чого так нильно?... Таж завтра ще не йдете жати? — каже коваль; поглянув на чоловіка і знов каже: — Ви слабі,... чи що вам таке?...

— Ет, де там слабій... Я вам скажу правду: Я голодний! Я ще нині мігбим до причастя стати; шем ріски в губах не мав.

— А ви ж чому, нім сюда йшлисьте, не пообідали, або хоч хліба собі не взяли?.. — каже коваль.

— Ет добре вам говорити, берита йїж, коли може маєте що.... Але як би не було нічим і вока затрусити — тогди спробувалибсьте... Якого кроть мавбрати чи йїсти? Вчора жінка ходила до міста, продала з себе запаску і за то купила гарчик гороху і гарчик жита, — тай то не можна зараз братися до него йїсти, но тре оглядатися: За тим і жати треба йти, бо більше роздориачити нема як; заробити крейцар — хоч ти гинь, не ма де.

Ой так, так... А ви кажете.... — на закінчане покивав чоловік заклопотаною головою.

— А ви ж не маєте строха поля? — каже коваль.

— Ге, гей! Коб то мені хоч з моржок поля, то б я певно не був такий нещасливий! Тогди б і борше хто не будь позичив і свого мавби чоловік надію борше вмучити.... А так що.. З кровавою головою йди, то ніхто чоловікові не позичить, бо добре знає, що не буде чим віддати. Тра терніти, аж ся на лані заробить. Та, щоб то панові при голові було, що чоловік бідний хоче йїсти, то булаб біда — пів біди. А то працой і чекай, аж паньскі кони до стирти зложиш, тогди аж видасть пан той нещасливий витик, що, звичайно, вже пригнив в копах та худоба порозтягала.

— Біда! — вздихнув коваль.

— Ой, ще яка біда, чоловіче!... розжандував ся чоловік. — Щоб та сира земля розступилася, тобим з вохотою під ню пішов! Нема чого тепер бідному заваджати на світі. Не мавш свого... то гинь! і тебе і твої праці не потребують.. Пішов бим за кавалок хліба робити — та хто потребує?... Тільки ще надії на той велебний лан. Але й то тепер, пожалесь Боже! Богачі своє загановлять, злетяться на лан і за сіль видруть, що найкрасше збоже, а бідних вигульників заганяє на лисі гори, та мусять ланати таке, що стебло стебла кличе. Лізай, ланай, гали та ледви назбираєш на день пів копи — а буде таких жнив з тиждень —

і жий тим цілий рік, як за жнива заробиш найбільше пів копи. Йїдж тай розперізуєся!

Тепер за богачами, бідному і до пекла не дістатися.

Перше зовсім лекше було жити бідним а тепер, хоч ти трієни, цукни, не можна ради собі дати! А ту, щоб то християнин самонашній, тоб ще якось кандилив; а то, Бог має, четвірко діточок. Аж серце волоче, як поглянути на них, як вони біднятка лебедять хліба. Чим можеся, загалакуєся: то бараболькою, то деякою хонтицею з городця; веіми способами дурить ся йїх, аби як дїпхати до нового хліба. А ту й на новий не конче зубів в острити.

— Так то і в нашім селі бідним людям поводить ся. — сказав коваль.

— Так?... каже чоловік. — Ну, то не скажете, що брешу. Котрой хоч є кусочок землі має, або хоч добрий талан має в руках, тому такі лекше прожити. Правда?

— А ви ніякого ремієда не знаєте? питає коваль.

— Ах, знаю шевство! Та до чого таке ремієло придалося, коли того цвіту є досить! Що хата — як не швець то кравець, або ткач. Та кому ж будуть робити, коли кажцій ремієник; хіба тільки сам собі... За дві шієтки тепер би вам чоботи підшивбим; но давайте!... А хтож тепер чобіт потребує?... Зямою часом де яку шієтку зароблю, то й то ще не заробив, вже на ню деєіть дюр наставилося.

— Біда тепер бідному, куда обернєся!... — притакнув коваль.

— Ой то-то біда! повторив чоловік. Що то дурне говорити.... Людей бідних змножилася, тай тепер вони нізащо! Я незнаю, що то з того буде, як ще йїх побільшиться? Що бідні наші діти пічнуть колись?! — Чоловік троха задумався і по хвилі додав:

— Коби то Господь милосердний вже раз змидувався над бідними людьми, щоб вони вже так не бідали!... — Чоловік вздихнув і далі каже:

— Господи Боже, хоч може грїх, а щом замисливим, то вже скажу: Оден в розкошах пливав як пиріг в маслі а другий куска хліба жаден!... І звернувся чоловік з запитом до людей: — Га! Чогож то так?...

З людей де котрі тільки головами покивали, а декотрі тільки плечима здвигнули.

10 апр. 1893.

Яндрю—нюк.

(Далі буде).

Інтерес галицько-руської літератури.

Статя, котру тут печатаємо, є власне та, про котру гадував д. Драгоманов у відповіді д. Хв—ови, як післану в редакцію „Зорі“ і застрягнувши в нетрах Товариства ім. Шевченка, котре в сім випадку нагадало практику покійного III-го Отділення в Росії. На силу, після 10, кажемо десяти місяців (статя вислана в редакцію „Зорі“ ще 15. юня 1892 р.), автору пощастило вирвати свою працю з тих нетрів, та в яким виді! Статя попідчеркувана, поперечеркувана, помарана, а до того прикрашена дописками цензора Товариства ім. Шевченка, та ще й якими! Публіка звинить нас, що ми в сім незвичайнім случаю вийдемо зо свого звичаю, та назвемо автора тих подвигів на чужій праці. Автором тих помарок є д. Володимир Коцовский, котрому сінєдріон Товариства ім. Шевченка передав на цензуру названу статю і котрий реферував про неї на засіданню сінєдріону є тим, щоби статі не друкувати. Поступок д. Коцовского набирає тим більшої ваги, що з Галичан він один з найліпших знавців галицько-руської літератури, а до того один з немногих народовців, що в свій час намагав студіювати новіші європейські рухи. На лихо, д. Коцовский, — як і слід було ждати по галицько-руським істориком, — не розкусив ані одного, і попер у народовську реакцію....

Завважаємо, що редакція „Зорі“ не відповіла в свій час автору названої статі, як і другим, що статя не буде напечатана; що д. Коцовский держав єї у себе місяці, навіть не відповідаючи на листи і другі просьби автора звернути єму працю.

Ми знаходимо, що статя ще не втратила інтересу і тепер, хоть в деталях вона й застаріла, дякуючи митарствам, через котрі пройшла. Печатаючи єї ми вкуні печатаємо й уваги д. Коцовского, — уваги, котрі в усякім разі показують, як такі добродії вмінуть гуляти в чужій душі в чоботях, навіть не розуміючи смислу слів, чужих інтересам свого генерального штабу, — показують чисто рутенську тушість тих людей, що захопили в свої руки „інтерес української літератури“ — прикмети опроче снільні урядовим літературним цензорам усіх віків і народностей. Д. Коцовский не має права гніватись на нас, а повинен нам подякувати за оголошку задушевних поглядів єго, а значить і сінєдріону Товариства ім. Шевченка. Пишучи свої уваги на рукописі, котру він же і консор-

tes рішили не печатати в своїм органі, д. Коцовский зробив імпертієнцію гіршого сорту. Печатаючи дописки д. Коцовского, котрі він мав право обертати до автора тільки після того, якби статя була напечатана, — ми трохи поправляємо учинок д. Коцовского.

Піднесемо, що всі отсі митарства зо статєю, котра прямо й реально відповідає на питання про невинятність української літератури, — вироблювано саме тоді, коли д. Ом. автор статі в „Зорі“ п. з. *Нема грошей!* мучився над розвязкою того проклятого питання і питав ради в усіх ширих українських писателів. Ми піднесли в „Народі“ статю д. Ом. та, як уміли, старалися пояснити справу. Д. Ом. писав нам потім, що годиться з нашими увагами і, питаючи далі нашої поради, обіцяв, що подасть у „Зорі“ зміст нашої статі. Отже нам бачиться, що тепер сам д. Ом. переконався, які наївні були єго надії на орудчиків „Зорі“, на те, що їм справді ходить про „інтерес української літератури“ — про те, щоби вона розвивалась, як слід.

Звертаємо на се все спеціальну увагу писателів і публіки в російській Україні, звідки дані гроші на Товариство ім. Шевченка з виразним бажанєм, щоби воно служило для вільного обміну думок між Русинами в національно-громадських справах, а не для монополі першого вхопившого їх кружка, — і де є люди, котрі думають, що можливий якийсь *modus vivendi* зо львівськими монополістами, що захопили в свої руки руско-українські інституції і редакції.

Редакція.

Остатніми часами в „Буковині“ та в „Зорі“ появилось кілька цікавих дописів з російської України про тамтошні літературні інтереси та про стан української літератури. З сих дописів д. Чайченка „Наша байдужність“ зверта на себе увагу щирістю і рішучою постановою справи про галицько-українську літературу. Д. Чайченко поверта вину малого зросту єї літератури з обставин побічних на самих українолюбців, на їх байдужість і підпира свою думку такими аргументами, проти котрих важко споритись. Далі д. Чайченко зверта на туж саму причину й той факт, що в російській Україні галицько-українські часописи, — допущені цензурою, — мають дуже малу предилату, і кінча свою замітку покличком: „чи ви ще маєте сором, панове-земляки?“

Покаяк ми не віруємо, щоби самими тільки моралізуючими викликами можна було поправити яке небудь лихо на грішній землі (а в се-

му впеvняє історія моралізуючих проповідників з початку світу!) то дозволимо собі трошки холодніше розібрати справу, зачеплену д. Чайченком, маючи надію, що, ради важности справи, і редакція „Зорі“ згодиться допустити наші думки до своїх читачів, хоч може з тими думками і не згодиться.

Факт мализни предплатників на галицко-українські часописи на Україні тим більше вража, що Україна в Росії після столиць найбільше вжива печатного матеріялу. З тих цифр, котрі публікуються в Вѣстн. Европы, Русской Старинѣ й т. н. про число предплатників на російські часописи, виходить, що третю частину їх вжива Петербург, третю 9-10 українських губерній а на решту Росії зостається тільки ще одна третя частина.

Се свідчить про чималий розвиток загально-літературного інтересу на Україні. Спитаємо себе тепер: чого спеціально шука публіка українська в читаню? Зовсім точно відповісти на се важко, бо на те бракує детальної статистики. Тільки ж у головному і тепер можна відповісти на се питанє, не дуже то далеко від правди. Грунт для відповіді дає по частині й те, що показано в цифрах статі д. М. Крамаренка в ч. 22. „Буковини“ 1892 р. С тих цифр автор виводить, що публіка російсько-українська интересується перш усього т. зв. *легким читанєм* (беллетристикою, усякими звістками й т. н.) а далі *ліберальною журналістикою*. Першу прикмету дописуватель „Буковини“ мов би то ставить на докір російсько-українській публіці, але ж сей докір треба розширити на всю Европу, бо скрізь „легке читанє“ притяга до себе більше публіки, ніж важче. Книгарська статистика показує одну тільки різницю російської печаті від західно-європейської, не взяту на увагу в „Буковині“, хоч дуже інтересну, — а власне, що тоді як у Західній Европі найбільше виходить книг релігійного змісту, — в Росії їх виходить стосунково не батато, а то й зовсім мало, коли відкинемо цифри книг релігійних, котрі печатаються в Варшаві й Вільні, — центрах печаті польсько-католицької й жидівської. Ся дуже характерна прикмета російської печаті ще вбільшує ту, котру показав дописуватель „Буковини“ на числі предплатників на російські часописи, а власне інтерес російської публіки до публікацій *ліберальних*. Певно, що публіка спеціально-українських губерній і в справі поділу інтересу між книгами світськими й релігійними не стоїть позаду від загалу Росії, а скоріще стоїть попереду.

До сих, — як ми думаємо, — досить певних прикметів російського письменства, котре вживає українська публіка, ми прибавимо ще деякі, котрі можна вбачити, оглянувши зміст тих російських періодик, котрі найбільше читаються. Ми спинимось на самих двох перших книгах „Русской Мысли“ і „Вѣстника Европы“ за 1892 р.

В „Р. Мысли“ знаходимо, окрім хронік заграничного й російського життя, окрім поезій, роман із історії Росії (*Царевичъ Алексѣй*, Данилевського), роман з теперішнього життя російської громади (*Любовь*, Потапенка), оповіданє з українського історичного життя (*Заклятый козакъ*, Мачтета), статі про справи громадські в Росії (*Лермонтовъ въ деревнѣ*, — замітимо, на Україні, — статю про Закон 1886 р. про наймитів, статю про крестянский банк у 1890 й. і т. н.), — далі новий роман англійський, новий роман французький, а поряд с тим „*Родоначальники англійскаго радикализма*“ проф. Маке. Ковалевського, *Война и миръ* пр. Камеровського, *Письма изъ Африки* Сенкевича (Поляка), *Реформа англійскихъ университетовъ* въ XIX ст. проф. Окольського (Поляка), *Орошеніе на дальномъ западѣ Соединенныхъ Штатовъ* Воейкова, нарешті бібліографію нових книг російських (в тім числі й українських) і західно-європейських.

В „Вѣстникѣ Европы“ знаходимо, окрім хронік і беллетристики російської, статі про Росію (*Пынина, Русская народность въ Сибири, Шестнадцатый вѣкъ и реформа*; пр. Буслаява *Мои воспоминанія*; Соколовського *Исторія одного хозяйства и крестьянскій банкъ* і т. д.), новий роман французький, далі пр. Герье *Торжество теократическаго начала на западѣ. Папа Иннокентій III*, В. Лунина Б. *Паскаль*; пр. Брандта *На Аэнтъ* і т. д. нарешті в бібліографії огляд книг російських і європейських (про соціалізм).

З сего змісту виходить, що найбільше люблені в Росії, а надто на Україні, місячники дають, окрім матеріялу російського, в тім числі й українського життя, ще огляди життя всесвітнього, переважно європейського в минулому й тепер.

Коли обернемося до галицко-української печаті, то побачимо, що вона зовсім не відповідає ні духом, ні матеріялом інтересам російсько-української публіки, і публіка та має багато рації бути холодною до тої печаті.

М. Гордієнченко.

(Далі буде).

Людяне слово учителя.

Якийсь народний учитель, Я—І з „Кімполунського“ на Буковині пише так:

„Школа позістає й далі тягаром народа, він дивить ся на ню як на ворога свого, а учителя уважає вже за найгіршого ворога! Трапляє ся нераз і так, що селянин радше кару заплатити за дитину рівно не посилав до школи. Він гадає небога, що запобіжить сею молоденькою силою своїй недолі! Він відтягає своє дитя від школи, йде з ним в поле і мучить свій кусник землиці, перевертає скибу за скибою, що аж го піт заливає!

„Поминувши се все, видно, що наш темний хлібороб з інших сторін вже так пригноблений, що радше вже й життю своєму не рад; на него кричить кожний: все дай та дай! а рідко хто змилосердиться ся й скаже: та чей може не має бідний відки.

„Ми его розкоши найліпше знаємо; шкільна молодіж кожного дня его жите нам зображує! Нераз аж жаль дивити ся, як ті діти мизерно виглядають: лице бліде, очі запади глибоко у голову, волосє, котре він не дає обтинати, закриває ціле чоло аж по віка, одєжина на нім бідньєнка, лєдвн що убоге тіло закриває; а за загрїток то й нема що говорити! Сумна будучність!...

„Тільки один учитель є свідком щоденному життю нашого темного і вельми пожалованого хлібороба!

„Нераз під час науки витягне дитя крадькома бобок з пазухи і гризе его, що аж жаль дивити ся!

„От тут і ціле відкрите его розкошів!

„Якже тут може совісний учитель вимагати від таких дітей поступу в науці? Воно біднятко приходить до школи лиш того, аби учитель не виказав до кари; тут сяде на лавку, сидить, дивить ся, а голод его гадками в одно керує!

„Одже вчи, бідний учителю! Робота твоя така, як того, що хоче шєком бистру ріку загати!

„Тому нема й дивоти, що наш підупавший хлібороб, обглянувшись у таким горю, оставляє своє місце родиме, свій край, зелену Буковину і йде, попрощавшись в розпущі з родиною, ген десь в чужі краї, куда его лиш очі ведуть!“

Золоті слова! та чудно якось читати їх у „Буковині“ — тій самій, що недавно виступала протів радикалів, на приповідку: „Голодний куми хліб на умі“ — виступала як раз за те, що ми поставили в основу своєї програми полагати ту справу, котру так щиро розкасавав д. Я—І. Ми раді вірити, що „Буковина“ тут поправилася і від тепер буде того далі держатися консеквентно... Бажаючи ми, щоби багато світлих Русинів почули вагу народної бідности і відповідно до того боролися за ідеал справедливого ладу, не дивлячись і на львівських смакунів-черевачів, из народовців і москвофілів, що то вигукували на нас, у „Дльб“

й „Галицької Руси“, ніби то у нас самих на першім місці черево, а ідеалів дастьбі...

Нова українська програма.

В „Правді“ с. р. цвітень, появилася „*Profession de foi молодих Українців*“, з увагою: „читане на Тарасові роковини 1893 р. в університетському місті на Україні.“ Поява сеї програми добрий знак, котрий показує, що українські кружки починають виходити з тої летаргії, котра сковувала їх в остатні роки, і виробляти собі провідні думки, без котрих неможлива ніяка жива й систематична праця. На лихо, виконанє самої програми не можна назвати щасливим; воно навіть наводить сум, коли згадаєш, що воно зроблено в університетському місті. Названий елаборат вражає незнанием української історії (навіть у таких точках як Б. Хмельницький і Комісія 1767 р.) і нового українського руху, дивує неумотивованою лютостю протів „українофільства“ і на решті хвилює темнотою викладу власне практичних програмових пунктів, а надто політичних. Не можна оминати й претензійности заголовку, котрий навязує сеї досить слабкий елаборат одного кружка, а може й автора усім молодим Українцям. Інтересно було б почути думку про него і других кружків. Коли місце дозволить нам, то ми може ще звернемось до названої *Profession de foi*.

3 вершин і низин.

Під таким заголовком друкуєся і вийде є кінцем іюня або в іюлі збірник поезій Івана Франка в другім, супроти першого значно, майже в четверо побільшенім виданю. Книжка обніматиме буде 28—30 аркушів друку, формату такого, як „В ноті чола“ того ж автора і на таким самим папері. В книжці тій, окрім віршів друківаних в першім виданю, зібрана буде більша частина віршів того ж автора, друківаних від 1874 року в „Друзі“; „Громадським Друзі“, „Сьвіт“, „Зорі“ і „Народі“. Майже половину тому займуть речі, доси недруківані, в тім числі обширніші поеми: „Ботокуди“, „Вандрівка Русина з Бідю“, „Пяниця“, „Цар і аскет“ і др. *Переклади з чужих літератур, в склад сего тому не входять.* Ціна книжки по виході вносити буде без оправи 1 г. 50 кр. (3 корони), в оправі 1 г. 80 кр. (3 к. 60 сот.)

Після умови з автором і з видавцем, редакція „Народа“ ввєднала для своїх прєнєумєрантєв значнє улєкшєнє при закупнї сеї книжки. *Хто до кінця іюля зголосить ся і пришлє гроші до книгарнї Ставропільської у Львові (Руска ул.)*, одержить екземпляр. „3 вершин і низин“ не оправлений за 1 г. (2 корони), а оправлений за 1 г. 30 кр. (2 корони 60 сот.) *Крім того додавати треба 20 кр. (40 сот.) на пересилку поштовою під переважною рекомендацією.*

Українці з Росії зможуть добути збірник під особними умовами, і то тільки коли їх зголосить ся більше число. Зголошуватися просимо як найвчасніше чи то до редакції „Народа“, чи до „Зорі“ і „Товариства ім. Шевченка“ чи врешті до книгарнї Ставропільської. *В цензуру російську книжка не буде подавана.*

Виходить 8. і 22 л.
кожного місяця і ко-
штує за рік:

4 гультени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

Редакція
й Адміністрація
на Замковій ул.

орган руско-української радикальної партії.

Друге радикальне віче в Коломиї

відбулося 30. мая с. р. в обширнім будинку в міському огороді. Воно важне з багатьох оглядів. Се було перше віче під виразно виписаним прапором руско-української радикальної партії, і кожний бесідник із селян і всі слухачі виступали виразно, як члени селянської радикальної партії. Селян було зразу 500, через годину 700 і врешті 900, а було би їх далеко більше, як би не те, що, з різних причин, запросини розіслано за пізно, так що наші прихильники-селяне не могли ширше поагітувати за вічем. Многочисленні селяне реферували й промовляли при кождісній точці про подробиці справи в своїх сторонах і промовляли прекрасно, з повним порозумінням справи і оригінальними відликами до віча, як до верховного суду, словами: „чи може так бути?“ або „як повинно бути?“ після чого інтелігентні радикали ставили справу в усій ширині. Тільки про відносини поїв до селян і до радикалів, говорили самі селяне, і говорили з такою поспожністю і жалем, що були би до сліз пожушили й камінну душу, як би тільки яка була появилася на вічу. Звісно, промови селян про поїв, з поіменованем осіб, були дуже радикальні. Селяне відкликувалися тут до свідких властей. З якою увагою розбирали справи, можна бачити з того, що точок було усього шість, а власне п'ять, а наради тривали повних шість годин. Точки поставлено такі: 1) про громадські справи, свідки й церковні, 2) про справи аграрні й поправи долі робучої сільської людности, 3) про загаль-

не голосованє, 4) про партії і 5) про радикальні видавництва. Поки подамо ухвали віча, котрі найліпше схарактеризують його, — завважаємо, що віче відбулося з найбільшим супокоем і повагою, хоть, — у перше в нашій Галилеї, — ані на місці зборів ані в цілмі місті не видно було ані однісінького жандармського багнету; перед самим будинком було усього щось два міські поліціанти....

✓ I. Друге селянське радикальне віче в Коломні стоїть за переміною громадського виборчого закона в тім напрямі, щоби при виборі ради громадської не було кругів виборчих, а щоби раду громадську вибирали всі громадяне враз: загальним безпосереднім голосованєм; щоби віта і старшину громадську вибирала, а не рада громадської, ціла громада, а не рада громадська, і то найбільше на 3 роки; щоби вибори громадські відбувалися в певнім стало назначенім дні кожного третього року, — і віче взиває всіх громадян, щоби про те як найчисленніше петіціонували до сойму.

Тож само віче домагаєся переміни повітового виборчого закона так, щоби й при виборі ради повітової не було курій виборчих, а щоби раду повітову і виділ повітовий вибирали всі мешканці повіту загальним безпосереднім голосованєм.

Віче заявляє, що протів неладу в деяких громадах зовсім не поможуть окружні громади, про котрі говорено в соймі; протівно, в заведеню таких окружних громад віче бачить обмеженє громадської самоуправи, непотрібне вбільшенє громадських тягарів, небеспеченство ще більшого зіпсутя і непорядку в громадах і відданє громад під власть дворів.

Натомість, для заведення ладу по громадах, віче домагався переміни громадського закону в той спосіб, щоби в усіх важніших мазткових справах рішала ціла громада і також мала право усунути злого віта і злу старшину громадеку, в случаю більшої провини, перед кінцем часу урядованя.

Віче стоїть за тим, щоби обшари двірські скасовано, щоби властители більшої посілости поносили всі громадські тягари, відповідно до їх маєтку, на рівні з громадянами і не мали ніяких більших прав, як кождий громадянин.

Віче взиває всіх громадян, щоби пильно займалися громадськими справами, щоби на диядали над радами і старшинами громадськими, а старшинам і радам громадським віче поручає, щоби в своїм урядованю узглядали волю цілої громади і заводили по громадах такий лад, який ухвалила в Коломні громадека анкета (збори селянських депутатів від громад), скликала радикалами. Ухвали тої анкети надруковані в „Хліборобі“

Віче домагався, щоби по мисли державних мазвих законів з 1874 р. видано закон про католицькі віроісповідні громади; щоби тим громадам віддано в руки усе церковне й ерекціональне майно з повною автономією в орудуваню тими справами; щоби скасовано патронат, яко останок феодальної залежності людського сумління, а право презентації всіх пребенд віддано в руки віроісповідних громад. Віче домагався переміни конкурентного закону в тім напрямі, щоби села з дочерньою церквою не конкуrowали до будови матерної церкви.

Віче поручає селянам і міщанам, щоби при платні за церковні треби, поки справа не буде инакше поладжена, держалися Іосифінського Патенту з 1. липня 1785 р., котрий ще й доси має міць правну. (Той Патент видала по руски редакція „Хлібороба“ і продає по 20 кр.)

II. Друге селянське радикальне віче в Коломні домагався: Щоби люде не платили податку від ґрунту, ані від хати, тільки від доходу з ґрунту, чи з хати; щоби той, що має два рази більший дохід, платив три рази більший податок, бо тепер найбогатші богачи платять да-

леко менше податку, ніж би повинні, як прирівнати їх до того, що платять бідні люде; щоби від того, чого хто конче потребує на прожиток для себе і своєї родини, не платити ніякого податку; щоби того, що хлібороб конче потребує на прожиток свій і своєї родини, не сміли ліцитувати; щоби в загалі не можна було ліцитувати ґрунту ані хати, тільки дохід из них.

Щоби цілком не вільно було збувати й ділити громадських ґрунтів.

Щоби великі панські й инчі ґрунти, ліси і пасовиска були викуплені, на користь держави, і віддані на власність громадам; щоби держава й край помагали громадам набувати, на громадеку власність, ґрунти, що лежать в границях громади; щоби при ліцитаціях і продажах усяких ґрунтів, в границях громади, громада мала право першенства — щоби ті ґрунти вільно було продавати кому инчому аж тогди, як би громада не схотіла їх купувати.

Нарешті, щоби задля тих сільських робітників, що працюють по великих панських і таких инчих ґрунтах, видати права, подібні до тих, які вже видані для робітників по фабриках — на случаї слабости, каліцтва й старости; щоби в загалі право взяло сільських робітників в опіку перед властителями великих ґрунтів, аби ті робітники могли організуватися для боротьби за ліпшу долю: аби їм більше платили, ліпше з ними обходилися, аби вони по менше години працювали і могли більше пропочивати та просвічатися.

III. Зваживши, що теперішня виборча ординація до сойму й ради державної несправедлива, бо права виборчі в ній не стосуються зовсім до обовязків і тягарів людей для держави, що усі мусять служити у войску та платити високі посередні податки, штемплі й таке инче; зваживши, що теперішня ординація виборча зовсім не стосується до теперішнього часу й життя людського, коли всі горожане повинні мати рівні політичні права; зваживши далі, що при теперішній виборчій ординації сойм і рада державна зовсім не представляють волі народу, а так розбиті в собі на штучні партії, що

не є в стані заспокоїти навіть найбільше пекучих людських потреб; нарешті, зваживши, що при теперішній виборчій ординації наш руский нарід в Австрії засуджений, що до народних (національних) прав, на вічне упосліджене, —

Друге селянське радикальне віче в Коломні домагається, щоби при виборах до сойму й ради державної скасовано теперішні виборчі курії, щоби увесь нарід по селах і містах безпосередно, без прав виборів, і картками вибирав послів до сойму й ради державної і щоби такі вибори відбувалися в певнім згори законом назначенім дни кожного шестого року. Віче взиває всіх Русинів, щоби за такою радикальною переминою посиляли як найбільше петицій до сойму й ради державної, і йшли до того всіми силами.

Віче поручає ексекутивному комітетови віча, порозумітися з усіма партіями в державі, що бажають такого загального, безпосередного, для всіх рівного і тайного голосовання, щоби спільними силами людности усіх таких партій розвинути спільну й енергічну акцію для переведення такої виборчої реформи.

Віче протестує рішучо і заявляє своє обурення по причині відзиваючихся голосів у Раді державній, особливо Кола польського, щоби в разі виборчої реформи виключити від неї Галичину і вважає, що се був би прояв варварського насильства над горожанськими правами мешканців Галичини. (Сю ухвалу віча вислано телеграфічно председателеви Кола польського, д. Яворському).

IV. Друге селянське радикальне віче в Коломні постановляє, щоби руско-українська радикальна партія, так як до тепер, поступала самостійно, і взиває всіх руских селян і міщан, щоби приставали до радикальної партії і всіми силами старались про переведення радикальної програми.

Віче протестує протів того, що попи надуживають свої духовні власті і релігійних чувств народа в цілях політичних і взиває увесь нарід, щоби такими беззаконними грозьбами не давав собі уйматися горожанських прав.

V. Друге селянське радикальне віче в Коломні взиває всіх селян і міщан радикалів, щоби передплачували і ширили

„Хлібороба“ і інші радикальні видання в як найширших кругах.

VI. Віче ухвалює признання й подяку послуги Пернерсторферови за його мужню оборону, в раді державній, свободи зборів і інших горожанських свобод. (Сю ухвалу також вислано телеграфічно.)

VII. Віче домаєся, щоби скасовано заборону мочити коноплі й лен по ріках і потоках, бо той закон руйнує ткацький народний промисел і вбільшує нужду народу.

VIII. Віче вважає, що постанови санітарних властей, щоби вивозити гній раз з обійстя, щоби тим способом спинити появу холери по селах, — дуже некористна для селянського господарства, бо тим способом нищиться сила гною і вменчується видатність землі майже до половини. Віче поручає ексекутивному комітетови, внести про те жалобу до властей адміністративних і домагатися, щоби власті скасували сю шкодливу для селян постанову.

До ексекутивного комітету, для переведення цих ухвал вибрано: Бородайкевича Івана, селянина з Бортник, Товмацького повіту; Верстюка Івана, селянина з Трофанівки, Товмацького повіту; Даниловича С. Дра, Дорундяка Івана, селянина з Киданча, Коломийського повіту; Павлика Михайла, Сандуляка Івана з Карлова, Снятинського повіту; Творовського Щасного зі Станіславова і Трильовського Кирила з Коломні.

Шевченко в чужій хаті свого імені.

(Далі)

Всього менше д. Огоновському не дався термін реалізм. Він его підміня і словом натуралізм, при чому се слово виходить не мов синонім цінізму (т. II, 396, до ст. 254) і навіть позитивізмом. Очевидно, що д. Огоновському зовсім темно, в якому смислі живляються ці всі терміни в світі літературному і почастію російсько-українському, де жив Шевченко. Ще як-так можна згодитися з прикладом терміну натуралізм до одного досить цінічного твору Шевченка (Н. I, т. II, ст. 254) коли під сим словом розуміти крайности манери Золя (те, що Левко Мечников назвав панатура-

діємом) ¹⁾. Так і то ж треба знати, що напр. у Росії термін натуральна школа, пригаданий у прикладі до Гоголя, Діккенса, Теккерея і др. вживався раніше і инакше, ніж у Золя, що вивів перед Європою і Француз де Вогюе — (*Le roman russe*). З приводу чудних заміток д. Огоновського про те, що „Шевченко, як вернувся з неволі, то реалізм його переходив іноді в натуралізм, хоча при чутливій вдачі своїй проявляв він і тоді ще подекуди змагання ідеальні“, — ми мусимо нагадати, що реалізм—натуралізм не перешкоджав ні Дікенсові, ні Гоголеві являтися часто ліріками і завжди ідеалістами, а Гоголю навіть православним християнином. Та й Золя при своїй, часто цинічній манері, безспорно має ідеали, напр. соціальної правди (*Griminal*), а в романі *Le reve* реалістично змальовував релігійний екстаз. А вже як іде позитивізм (то б то ідеї і метод Ог. Конта, Ст. Мілля і т. и.) до „підмітання хати крошिलाми“ і т. и. (II. ст. 394, прим. до 238), того ніхто знакомий з європейською термінологією не зрозуміє. Вже коли д. Огоновський хотів карикатурити європейські терміни, то взяв би хіба утілітарізм, то хотів трішки смішно було, а тепер просто сумно за д. прозвора ²⁾.

¹⁾ Тут ми не зовсім годімося з ш. автором. „Цинічну манеру“ можна добачити в усіх великих писателів, від Гомера до Шевченка (у якого впрочім найцінніші вірші зовсім необроблені), і по нашому виняти в тій манері не можна авторів, найменше Золю, що вважає себе і справді є натуралістом у відтворенні людського життя, де, як звісно, більше цинізму, ніж чого. Тим то, по нашому, цинічність таких писателів виходить просто з життя, з сюжетів і ми казати, що вона просто потрібна коли не для правдивого відтворення людського життя, не для відтворювання людського в цинічних героях, як се буває у інших російських беллетристів, то бодай для відтіни ліпшого в людському життю, як то є напр. у Шекспіра. Навіть „найцінніший“ твір Зорі — „Нана“ усе ж такий високопоетичний і високоморальний твір, котрому далеко до цинізму в самому людському життю. Через те ми вважаємо неслухною критику Нани пок. Мечникова, котрий більше глумливо, чим правдиво назвав „цінічну“ манеру Золя натуралізмом. М. П.

²⁾ Нам ніщо й додавати, що в „Історії літератури рускої“ д. Огоновського повно таких смішно-сумних річей. Наведемо одну. Д. Н. Кобринська, котрій от-як би за мало було тих сиплетень, що сипала й сипле наша пошівка суспільність на руских соціалістів-радикалів, — від коли вони появилися, відгородила себе від них у своїй автобіографії, поміщений в тій мо-

коли класифікаційні заходи д. Огоновського що до періодів в смислі „напрямів“ Шевченка хоч чудні, та хоч нікому не шкодять, окрім самого ш. професора, то сего не можна сказати про його заходи розкласти твори Шевченка по реторичним скринькам у кожному періоді, — праця, котру д. Огоновський виставив нумеральній „Історії“ (Зоря 1893, ч. 4), і вважала за потрібне пожалуватись перед народом з новими завинами радикалів, а іменно, що ті звірюки „яко майже одинокі ціль еманципації жіночої“ кладуть „вільну любовь“ — таку, котра мусілаби жінку „еще больше понизити и зробити играшкою мужчины“, та підносять „передь усім кокету и упавші індивіду“³⁾. Ми написали д. Огоновському від партії, що такої вільної любові (то б то очевидячки вільного блуду, що здавна існує поміж нас) ми не мали й не маємо ані в думці, ані в програмі; а що в програмі нашої і в нашої діяльності поставлені економічна й політична рівноправність жінки, і як ідеал будучини, жінка а людина, з любовю, що може тільки піднести жінку (як і мушкету) то б то любовю, вільною від теоретичної соціально-економічної залежності жінки і виходячих з того недостойних відносин між полами, та половой розпусти. Але ж д. Огоновський таки твердить (у 7. ч. Зорі), що те, що він і д. Кобринська вважають за „вільну любовь“ „є мабуть бажанєм деяких провідників радикальної партії“ і на доказ того наводять одне місце з нашої „Рибенщуків Тетяни“ — повістки, що появилася перет 14-ма роками і показувала невольну любов нашої селянки-далеко недолучені, ніж „жяте на віру“. А додати треба, що в тій повістці розказана правдива пригода, і розказана словами й піснями самого нашого мужицтва, серед котрого панує така невольна „любовь“ та, в різних случаях, таки викликає протест у людяніщих одиниць самого мужицтва. Як раз таке місце, наведене д. Огоновським протів нас. Але-ж д. Огоновському мало сего. Він повідає до-слова таке: „въ програмѣ радикальной партіи годѣ было ставити точка про „вільну любовь“, бо вже-ж управа краєва не могла-бъ буги байдужою супроти такого заявленія“. Як би се не була проста нісенітниця, ми спитали би д. Огоновського. А чому-ж Ваша партія не поставила в своїй програмі протівне нашої вільній любові? Авже ж управа краєва не то що була би байдужою супроти такого заявленія, а ще може й похвалила би за те однопартійників д. Огоновського!... Ми, трепещучи, ждемо, що скаже д. Огоновський з приводу оповідань дд. Мих. Рошквички та Ольги Левіцької, що поміщені в „Жіночій Альманасі“, виданім дд. Кобринською та О. Пчілкою! Адже ж там як раз підноситься „упавші індивіду“, подібнісінькі на нашу „Рибенщуків Тетяну“... Все отсе було би смішно, як би не було надто вже тупо і по єзуїтськи не людяно.... М. П.

ля перед громадою, як тяжку (пер. слово CXIV). Ліпше б було для всіх, коли б д. Огоновский не піднімався на сю працю, котра тільки розбиває хронологічний порядок зросту творів поета, інтересний для читателя. А для самого д. Огоновського ліпше б було не пописуватись новими нелогічностями, бо він напр. у I-му періоді дає такі скриньки: 1) думки, 2) балляди, 3) поєвати, 4) епічні твори, а в II-му: 1) думки та інші (?) дрібні (!) стихотвори, 2) балляди, 3) поєвати, 4) епічні та інші (?) стихотвори і т. д. Коли вже пішло на такі терміни, як інші та дрібні, то ліпше вже дати спокій. До того ж ся риторика не знала термінів думка, ні поєвата, тай баллад налічувала два сорти: ліричну й епічну (д. Огоновский сам не зна, чи не залічити ему „Хустину“ до баллад, а більша частина его поєват — з поєватами, котрі звичайно так звуться в людей, нічого спільного не має). А на решті термін думка, котрого вживають польські етнографи й музики, зовсім не те, що дума в російсько-українських істориків літератури (кобзарська рапсодія) ні дума в російських поетів (Рилєєва, Лермонтова), відповідно котрим можна, з гріхом по полам, назвати й Перебендю думою.

Ні, — ще раз шкода риторичної праці д. Огоновського! Вона тільки закручує людям голови, тим паче, що і в скриньках своїх д. Огоновский розклав речі все таки не в хронологічному порядку.

Д. Огоновский зостався вірним собі і в більше позитивній для читателів праці — нарисі біографії і характеристики творів Шевченка. В першому він показав себе досить старанним реєстратором писаного про жите Шевченка, при чому не минув результатів і таких „наукових дослідів“, як напр. який він христив Шевченка і т. п. За дрібязгами формального біографізму жива фізіономія поета не дуже ясно видна, а надто власне его морально-літературна еволюція. Доторкаючись иноді до сеї остатньої, д. Огоновский, як реєстратор писаного про Шевченка, спиняється довгенько напр. над здогадами дд. Франка і Третьяка про вплив Міцкевича чи Пушкіна і др. на певні твори нашого поета, — здогадами, по нашій думці, по крайній мірі мало основаними, котрі часто збиваються на іграшку в порівнявчий метод, котрий доходить до повної поверховності, коли напр. рівняєся Сою Шевченка з Мѣднимъ Всадникомъ Пушкіна, тай з „Petersburgom Міцкевича, або Три шляхи

з трема синами Будриса і т. д. (Ще більшою іграшкою є власне рівняє д. Огоновским поезій Шевченка в часи висилки, з *Tristia* Обидія. Після сего можна сказати, що і смерть Шевченка нагадує смерть Гомера, бо певно ж, коли Гомер жив на світі, то мусів і вмерти!) Тим часом д. Огоновский міг би власними дослідями показати вплив не спеціально того, чи другого польського чи російського твору на тему чи подробиці якого твору Шевченка, а загального ідейного напрямку та літературної манери, при чому мусів би спинитись на таких писателях, з котрими Шевченко або був особисто знакомий, як Жуковский, Гребінка, або котрими завідомо любувався, як Пушкин, Гоголь, а також на відносинах Шевченка до попередніх ему українських писателів. А то тепер ми знаходимо спомин навіть про „Історію Русовъ“ ледви в примітках д. Огоновського з поводу дрібязків.

Після такого загляду в дійсні обставини і ґрунт, з котрого вийшов Шевченко, як писатель, і сама поява его вийшла б у д. Огоновського зовсім не так, як *deus ex machina*, як се виходить у передньому слові до біографічної праці д. Огоновського, писаної до того дуже темною мовою, хоч і підігрітою. Шевченко, звісно, появився серед доби Николая I, та зовсім не без предтеч, і власне в часи, коли в усій Європі реакція „священного союзу“ ослабла, коли і в самій Росії піднялись університети, етнографічна наука, славістика, коли сам уряд почав схилатись до думки про волю крєпаків, коли в літературі Гоголь, Лермонтов, Білінский були в повному цвіті (Білінский сміявся над першими творами Шевченка, але хвалив Квітку і з ентузіазмом говорив про українські пісні і думки); коли виступала на сцену ціла генерація високоталановитих і народолюбивих ровесників Шевченка: Великорусів, як Герцен, Тургенев і др. і Українців, як Костомаров, Куліш.

Зрештою „хто хоче спізнати поета, той мусить піти в его країну“, сказав німецький поет, а в усіх працях д. Огоновського власне кидаєся в очи незнакомство з обставинами життя в Росії, навіть з літературними. Слідів такого незнакомства рясенько і в біографічно-критичному вступі до Кобзаря. Так у початку відносини Николая I. і „спасителів отечества“ до України поставлені зовсім фантастично; так в 1858 р. коли Шевченко прибув у Петербург, вже не „слухи носились по Росії, що царь незабаром освободить“ крєпаків, а справа вже

була поставлена публично офіційно рескриптами 20 нов. 1857 р.; так у цукроварні Яхненка і Семеренка Шевченко знайшов зовсім не їх „бувших крепаків“, а наймитів, переважно з крепаків сусідніх панів, бо самі властители цукроварні (люде заслугуючі на повну пошану для свого часу) як не дворяне, самі не мали права володіти крепаками; „Матрьоша“ і т. и. зовсім не заголовки (!) з салдацких пісень московських, як де Бальмен не емігрант, а потомок одного з многих Французів, оселених у Росії; газета Поляка Булгарина (а не Болгарина) звалась „Съверная Пчела“ і не була офіційною, а добровільно ласейскою; Пугачов зійдиав до себе не так фінекі, як монгольскі й турецькі племена, але головна сила его була в козаках і крепаках великоруских.

Д. Огоновский, котрому так не подобався „Гус“ Шевченка, поспішився назвати православного митрополіта Григорія завідомим Дон-Жуаном, тим часом коли Шевченко того і в думці не мав. Слово „любо борець“ взято Шевченком из замітки Герцена в „Колоколь“ з поводу того, що митрополіт Григорій жалівся петербурькому поліцеймейстеру на те, що в магазинах продають якусь дамську матерію з хрестиками, на що поліцеймейстер відповів ему досить гумористично. Позаяк перед тим Григорій жалівся і на газети і на те, що в Петербурзі показували туманні картини формації планет відповідно теорії Лапласа і т. и. то Герцен склав фразу: „газетоборче, любкоборче, модоненавистнику, землезнаія гонителю, — моли бога о нас!“

Помилявся д. Огоновский і в спеціально українських річах. Так Чортотлипка Січ зруйнована була ще в 1708 р. перед Полтавською битвою, а кравчина значила в Запорозжців ділка війська. Срезневский, не знаючи того, не зрозумів слів пісні про Саву Чалого, — в котрій виїзжа з Січи проти Сави „Гнатко з кравчиною“, — зробив з кравчини особу, котру в своїх фальшованих думках злив з Наливайком. В часи Шевченка ці думи вважали за народні, і Шевченко на писав: „Обізвався Наливайко, — не стало Кравчини!“ А тепер д. Огоновский, не знаючи того всего, раціоналізує по своєму ту кравчину і пише, що так „звалась ватага Наливайка, котрий по переказу був сином кравця!“

В сему своєму мудрованню д. Огоновский мабуть ішов по слідам Максимовича, котрий в своїй збірці Українських пісень 1834, перепечатував і ретушовав фальшовані пісні Срезневського і К_ і про кравчину написав ось що:

„такъ называло себя запорожское войско при Наливайкѣ — не потому ли, что сей любимый вождь сначала занимался шитьемъ кожуховъ, былъ кравецъ. Это обращалось ему въ укорѣ и насмѣшку отъ противниковъ, что и могло заставить запорожцевъ гордиться этимъ и нарочно принять это имя“. Як бачите, д. Огоновский, з догаду Максимовича зробив „переклад“. Дивна наукова точність! Тим часом хоч би з праць Костомарова д. Огоновский міг би дізнатись про родину Наливайка, нічого спільного з кравецтвом не мавшу: сам Северин Наливайко служив у кн. Вас. Острожского між надвірною шляхтою, брат его був піп, батько мав „грунт“, то б то певно те ж був на шляхетському стані. Не вже ж львівський професор не брав у руки тих праць! А з „Истор. пісень Малорусскаго Народа“ і зо статі Костомарова ж з поводу їх, д. Огоновский міг би довідатись про справу фальшованих пісень, котрі пустити в ход „Кравчину з Наливайком.“

Подібну ж неточність показав д. Огоновский і в примітці де слов у „Марині“ (II, 157) як Кирик, паний. „Мабуть, — каже д. Огоновский, — взяв поет се виражене з народної легенди про пяного Кирика, котрого дурив піп“. Протестуємо за „бідного Кирика“, котрого даремне скривдив д. Огоновский, бо він у звісній вірші про него, напечатаній в „Запискахъ о Южной Руси“ Куліша (II, 83—95) нігде п'яним не названий. Правда, піп на сповіді докоря ему: „ти все п'єш та гуляєш“, так се попівека *façon de parler*, щоб виманити в Кирика гроші, і в усій легенді Кирик нігде п'яним не виведений. В прозаїчному, чисто народньому варіанті (Чубинский, Труды, II, 105—106) і того попівекого докору нема і Кирик показаний так, що може взяти патент на тверезість.

Скажемо на чистоту, хоч різко: між инчим проби української прози в останні часи зайіда поверховність і шарлатанство, а тут ще присяглий учитель молодіжі, професор українсько-руської літератури в університеті подає приміри такої наукової точности! Пора б уже покласти сему кінець!

М. Драгоманов.

(Кінець буде).

3 Зеленої Буковини.

Дня 2. червня зібрали черновецькі народовці силу мужиків на збори політичного товариства „Руска Рада“ получені зі справозданем посольським обох послів народовців, тож хочу Вам донести, як тут на Буковині веде ся на таких зборах

Від 2 до 8 год. нікого майже не було чути лиш дра Стоцкого, котрий хотів видко висловитись хогь на рік, аби вітак не селикувати віча (він бачите великий ворог віч народних!)

Его вступне слово, справоздане посольське, реферат о значіно громад, забрали майже три години часу, а коли ще додам, що по кожній иншій бесіді дра Стоцкий забирає слово, то можна на певно сказати, що др. Стоцкого голос лунав по сали готеля „Moldavie“ що найменше 4 години. На нецікав, вположенний реферат о спілках і справоздане Пігуляка пішло півтора години, одже на „голос народний“ лишалося лиш пів години!

А шкода се велика бо др. Стоцкий не міг ся єму прислухати, хогь все запевняв, що лиш голосови народному він послухавий і то так дуже, що як би нарід жадав від него, щоби прилучав ся до Тимінеского і Воляна то він се би без наміслу зробив!

Бесіди дра Стоцкого не дуже то були зрозумілі для народу і добре то сказав мені оден учитель, що вони годились би борше до університету як на збори мужиків, котрим треба коротко і зрозуміло говорити.

Др. Стоцкий з таким запалом говорив, що не видів як нарід по маленьку виносив ся з сали і аж треба було одному панковз написати на карточці „прошу вже кінчити, бо нарід ся нудять“ і подати єй запаленому бесідникови, щоби діждати ся викиданого кінця бесіди.

Дуже багато мужиків мезьдувало ся до голосу, але др. Ст. все казав чекати на пізнійше, а шкода велика, бо оден світлий мужик з Шипинець ч. Веренка хотів говорити о загальнім голосованю, чого на програмі якось не було, та не стало часу!... Сей ч. селянин говорив о крамницях і шпихлірах і варт було видіти з якою увагою слухали єго мужики; се був оден голос, що прервав монотонність нарад...

Бесіди сего селянина і другі певно були би більший хосен принесли мужикам як самохваляби дра Ст. що-ді народовці так ся вступують за народом і через то не аванзують так скоро

як паші, що й мужикам стало давно, що таке „пани“! над мужиком розбивають ся!

Ще кількох мужиків мало говорити, але мусіли ся вдоволити тим, що свої скіргі висказали вже по закінченю зборів перед др. Стоцким, котрий грав ролю „батька“!

Один мужик скаржив ся, що дідич не дає мочити колопені в потоці, але в своїм ставі, за що собі каже відробляти по кілька днів. Єму самому посінак адіреський викинув лен з потоку (під єго власним ґрунтом) і він мусів ще за тоє, що заскаржив посінаку, платити кошта.

Думачибєге, що др. Ст. записав собі сей випадок і піднесе в соймі? Але деж там! він навігь не запитав ся мужика як ся називає, лш сказав: як би був просвічений, то би не дав собі сего зрбати, а так мусить терпіти!! По батьківски, нема що казати!

От таке було на зборах і так усе...

В соймі не мали рускі послы нічого важнійшого, як ганьбити ся обоювільно з Тимінеским і В ляном і то в такий спосіб, в який ще певно в жаднім соймі ніхто не говорив! Там також забрали рускі послы повні два засідання сойму на обоювільні заявлєювільности, та на такі питання: „Чи Шевченко атеїст, чи ні? Чи мова руска має 200 слів чи більше? чи москальофін зрадники чи ні? і т. д. in infinitum.

Но в них се перше. Вони бачите надіють лиш на правительство і тому зачєвняють єго о своїй лєювільности.

Вони виразно говорять: „ми маєм лиш інтелігенцію виробити, будем мати руских попів, урядників, а як прийде другий Паче на намістника, то ми ся розживем на добре, а тогди москальофін до Петербурга, а Румуни до Букарешту геть!“

„Нарід, кажуть, тяжко просвітати, треба довго чекати і треба популярно писати і говорити, а ми не умієм!“

От таке говорили народовці, як молодші люде підносили гадку видавати мужицву газету!

З сего здаєся, поведи на комерсі по зборах не можна було народонцям демократам (?) забавати ся разом з мужиками, що були прийшли до ресторану, але треба було їх делікатно відправити до дому.

Споівай же ся чогось, мужику, від такої інтілігенції!!

Радикал.

Чернівці 5. червня 1893.

Загальні збори „Наукового Товариства ім. Шевченка“ відбулися 11. мая так, як і треба було ждати. Заступник голови д. Ол. Барвінський почав збори високопарною промовою, в котрій, не гляючи на те, що Товариство засновано, дякуючи грошам, даним російськими Українцями, став на спеціальну руско-австрійську точку. Ся точка немов оправдується тим, що в Росії тепер уряд тіснить українське слово, тоді як в Австрії воно признано офіційно. Але ж, коли вже почав д. Барвінський оглядати історію руско-українського слова хотьби в XIX ст. то він повинен був пригадати й такі прояви, як напр. те, що коли в Росії „ворог“ позволяв друкувати збірки Максимовича, Лукашевича, Метлинського і т. и. в Галичині попівська цензура самих Русинів забороняла далеко смирішчу „Русалку Дністровую“ Маркіяна Шашкевича; що й у наші часи доноси самих Русинів, в тім числі й членів-основателів Товариства ім. Шевченка, причинились до заборони в Австрії роману Мирного й Білика (Хиба ревуть води, дозволеного цензурою в Росії) і „Політичних Пісень укр. народу XVIII ст.“ і т. и., в котрих нема ні слова, противного австрійським законам. Не повинен був д. Барвінський проминути й того, що про існування в Галичині патріотичних товариств і університетських кафедр руских від 1848/50 рр., тут майже нічого не зроблено навіть для нашої національної історії й етнографії, ліпші праці по котрій все таки вийшли „під ворогом“ у Росії, де мусілиечататись навіть збірки галицьких і буковинських пісень.

Розумному не важко звести с таких фактів, що для зросту нашої національної науки й літератури ще мало вільніших офіційних приписів, котрі вироблені не нашими „патріотами націоналами“, а котрим вони навіть противились, а треба вільного духа і відповідного ему наукового інтересу у самій нашій громаді.

На лихо, початок нового періоду Товариства ім. Шевченка не обіцяє нам

ні такого духа, ні такого інтересу. Головою Товариства вибраний д. Барвінський, котрого реакційний настрій, а до того повна наукова слабкість та ще й недобросовісність досить звісні у нас і на вічний сором припечатані в его Читанці по народній словесности. Далі в секції історично-філософській, найважнішій з національного погляду, вибрано директором д. Н. Вахнянина, котрий власне в наукових працях не винен зовсім, а як учитель гімназійний визначався ще в кращі дні сміхотворними викладами, а власне вчитами з якоїсь старої книжки, і ще недавно прославився тим, що навіть забув про історію англійської Великої Хартії Вільности. В секції філософській вибрано директором свящ. Ом. Огоновського, котрий зробив кілька вартих уваги студій про нашу мову по німецьки, а по нашому прославляється до гомеричного сміху схоластичними ідеями і тенденційним перекручуванем фактів історії нашої національної культури для консервативно-кастових ідей і інтересів. В одній секції природничій вибір директора бодай не разить дуже: д. Верхратський хоть невідомий в науковім світі, як спеціаліст, та все таки совісний учитель і збирач матеріалу, хоть більше етнографічного, ніж власне природничого.

Додати треба, що й I. книга „Записок Товариства“ вийшла далеко не блиска, як се буде у нас показано в особній рецензії.

При такім більше негативнім, ніж позитивнім своїм характері перед науковим світом, нове наукове товариство поспішається пролазити до світа політичного: воно здобуло собі монополію печатання урядових учебників для шкіл а до того обернулося с просьбами о субсидії до центрального уряду й до сойму. Ну, а звісно яким науковим духом дихав тепер центральний уряд віденський і сойм галицький. Звісно також слівце: „чий хліб їси, того й пісні співай!“

Ну тай грається тобою доля, батьку Тарасе!... У Львові ще більше, ніж над Аралом. Там бодай трагедія була, а тут фарса, та ще навіть не смішна...

Н Е М А В И Н Н О Г О ? !

Д. Володимир Коцовський помістив у 109 нрі „Дѣла“ з 31. мая с. р. відповідь на наші уваги з поведи статі „Інтерес галицько-руської літератури“, а рівночасно прислав нам, про те ж, лист (без дати й місця). Друкуючи повнище оба ті листи „освіченої людини“, не пропускаючи при тому „ніже тії коми“, ми надіємось, що читателі, порівнявши ті листи між собою із нашими увагами до статі „Інтерес галицько-руської літератури“, самі добачать чимало характерного в писаннях д. Коцовського. Від себе ми мусимо звинитись перед д. Коцовським тільки за те, що сказали, що він був противний напечатанню статі та держав єї у себе місяцями, — бо так нас запевнено, на підставі єго ж уваг до статі! — але ж в усім инчім ми власне не мали поведи каятись. Д. Коцовський дуже помиляється, кажучи, що се річ приватна. Получивши від автора статю для друку в „Народі“, ми самі, без автора, і навіть протів волі автора мали право оголосити й те, що хтось на тії статі намазав. Але ж діло власне в тім, що ми надрукували статю з увагами д. Коцовського, ба й нашими, тільки за порозумінєм і згодою автора статі. Таким чином паде найтяжчий заміт д. Коцовського. Д. Коцовський має повне право спорити, єким угодн, приватно й публично, але рішучо на мав права псувати чужу рукопись, навіть в такім разі, як би він був згорі певний, що вона буде надрукована. Тут оборона д. Коцовського чиста софістика. „Освічена людина“ робить уваги в своїй записній книжочці, і навіть тут робить чемні уваги Добродію ж: Коцовський, як переконається, валить уваги на чужій праці не дуже то чемні, тай не одні уваги, а й просту школярську мазанину, за котру — нехай звинять нас ш. професор, — школярів крутять за вуха. Мало того, д. Коцовський пустив статю зо своїми увагами по руках і знаючи давно, що статя не буде надрукована, не то що не звинився перед автором за свої помарки, а просто так і віддав рукопись. По всій людській логіці, д. Коцовському виходило би бодай тепер звинятись перед автором і навіть перед нами, — а він ще й лається! Опроче сам д. Коцовський каже, що думав оголосити ті свої уваги, — значить, навіть повинен нам подякувати за те, що доводимо їх до публички. На кілька ті уваги вірні в відюсилах до суду д. Гордієнченка навіть в справах галицьких і на кілька вони достойні освіченої людини — се чей осу

дять самі читателі. Перед д. Коцовським ми ще мусимо звинитись за те, що представили єго гуляючам по чужій душі в чоботях: в дописках єго є виразно вказано на те, якими ногами він се робить. Що до озовіщення прізвища д. Коцовського, ми згорі за те звинились перед читателями. Бувають в житю пригоди, коли такі вчинки, як наш, просто єдино спасенні. Ми не бачили кращого способу спинити марання чужах рукописей з грубостями на авторів, що практикують деякі народовці, і ми певні, що після нашого виступу, бодай сам д. Коцовський не стане далі робити того. До того ж тільки так ми могли кинути ярке світло на таку пекучу справу як „Інтерес української літератури“, а власне на відносини до неї львівських народовців Ми вважаємо своїм обовязком відсудати на бік усе, що перешкоджає зростови того інтересу, а надто вказувати на присяжних перешкодителів того зросту. Тільки з огляду на ту справу ми й „погніватись“ на д. Коцовського за єго помарки та ретроградні уваги — вірний відбигок по крайній мірі народовської тупости навіть в таких справах, в котрих вони мають себе за спеціалістів: літературних. Ми оголосили прізвище д. Коцовського головню через те, що він був цензором статі, і тепер, після поясненя д. Коцовського, ми думаємо, що власне єго уваги могли причинитися до відкнення статі. По тому ж, що завважає на деякі місця статі такий лютеп народовців, можна собі здумати те, що панує в головах ще ретроградніших собратів єго. При нагоді звертаємо увагу наших читателів на те, що орудники Товариства ім. Шевченка мають за „надто полемічний тон“. Увагами д. Коцовського про нас, ми зовсім не обидилися хотьби тому, що д. Коцовський, як і засла народовців, не мають в голові ніякої історичної перспективи, ніяк не втрощає нашого руху. До особи ж д. Коцовського нам не було ніякого діла — вона зрештою в багатому дзечму достойна усякої пошани. Як би там ні бул, а й зо слів д. Коцовського виходить, що статя, добре поясняюча найважливішу духову справу України, не надрукована в „єдинім літературнім органі Україна-Руси“, та ще й задержана повних десять місяців. Зо слів д. Коцовського виходить і те, що в Виділі Товариства ім. Шевченка, що поставлений верховним цензором духових інтересів Україна-Руси, нема й формального порядку: чужі праці ходять не знати по чийм рукам, не обсуджуються на засіданнях Виділу і задержуються не знати ким, — для затемнення справи. Може би д. Коцовський вказав нам на співвинних?... Опроче в Виділі Товариства нема порядку навіть в таких про-

стих справах, як роззика запросня. Найновіший і найскандальніший доказ тому: Виділі Тов. ім. Шевченка видав недавно відозву, в котрій кликав усіх щирих Українців у члеси товариства, а окрім того порозивляв і особні запросня до видавчих, більше чи менше учених Українців. Такі запросня, виставлені по всій формі, дістав між инчими й д. Драгоманов, і відповів на те за себе в „Народі“. Отже в остатнім випуску відомої „Правди“, між инчими брехнями на д. Драгоманова з того поводу читаємо ось-що: „В інтересі правди мусимо пояснити, що професору До-ву вислав такі друковані запросня не виділі, а без уповажнення виділу один чоловік, котрий в своїй щирості віднісся до проф. До-ва з хлібом, а сей за те почаствував его каменем“ (!!!) Підчеркуємо перед Українцями і чесніцями Галичанами сю недостойну образованих людей играшку Виділу Тов. ім. Шевченка чи самого д. Барвінського, як голови его і редактора „Правди“, честю чоловіка, котрому ніхт не відмовить первостепенних наукових заслуг для України і к-рого належність до Товариства ім. Шевченка і працю в нім певні Українці навіть поставили згорі як *conditio sine qua non* за помози Товариству. Рідимо взякому і особливо д. Коцювському подумати над тим, чи кругня навіть із запроснями того чоловіка у товариство — чи се достойний початок будущі українсько-руськї академії наук...

Редакція.

І. Васокоповажанай Добродію! На замітки „Редакції“ дотично мене в 10. ч. „Народа“ відповідаю що слідує:

Неправда, що я реферував на Виділі Тов. ім. Шевченка про статю д. Гордієнченка. Неправда, що я був противний надрукованню сеї статі в „Зрі“; я рішучо, кілька разів, обставляв за поміщенням єї. Неправда, що я держав сю статю у себе 10 місяців; я мав єї кілька, 7—8 тижнів, у собі, та й то лише для того так довго, бо з ріжних причин, між протім і задія неприємності поодиноких членів Виділу у Львові, не могло бути ад hoc скликати засідань. Я дістав сю статю до перегляду від дра Целевича, б. голови Тов. ім. Шевченка, а коли автор жагадав звороту — віддав єї українській через дра Целевича особі, порушивши вперед ще раз потребу єї надрукованя.

Що до моїх дописок (олівцєм), то поперед всего скажу, що „редакція“ мішав тут в діло, до котрого не має права. Дописи робив я на-скоро, щоб помістити їх в додатку до напечатаної статі; я не усеував їх для того, бо не вдиві причини, чому би автор не мав почути і моєї гадки. Я переписувався з автором статі свого часу дуже подробицею про подібні питання, а не мав на разі часу на обпирнійшу листовну полеміку. Від автора зрештою приїмаю докори за дописи, ти не розумію, як може яка небудь стороння „освічена“ людина мішатись, і то таким тоном, в чужі приватні справи.

„Редакція“ Народа могла лише приватно дізнатись і про се, що я мав згадану статю в рецензії і що дописи походять від мене.

Освічені люди звичи не відкривати імені авторів без їх волі, та ще авторів заміток для них непризначених. Та я про се й не дбаю, і не дивуюсь, підношу лише конеквенцію „редакції“. Всеж таки замічу, що до змісту моїх заміток, що навіть д. Драгоманів, чоловік без сумніву авторитетний, піддає в своїх статіях, особливо о скілько дотичали Галичини, в такі помилки, що й сам до них признавався; міс же таких помилок допустити в п. Гордієнченка, і мжжати з ним поспорити.

Прошу о поміщення в слід. ч. „Народа“ сего мого спростованя й поясненя, і пашує з поважанєм

В. Коцювський.

П. В 10 ч. „Народа“ з 22 н. ст. мая 1893 додала Редакція замітку до статі п. Гордієнченка, вь котрій робить мені рбнй докоры. На докоры єй відповідаю:

Неправдою є, що я реферував про статю п. Г—а на засіданю тов. ім. Шевченка. Неправдою, що я був противний надрукованню сеї статі. Неправдою, що я держав статю у себе десять місяців.

Я доставив сю статю до перегляду и оцінки вбдъ пок. голови тов. ім. Шевченка д-ра Целевича. До 2—3 тижнів був я готовий зъ єй оцінкою. А що статя була довга, тожъ для улєкшеня собѣ труда, я єй декуды зачеркнувъ и зробивъ кілька дописокъ, одно и друге оловцемъ. Мбгъ я се зробити для того, що бувъ ршучо за напечатаньємъ статі, а за дія трудного, скрого почерку автора думавъ, що и такъ треба єй для друкарнв переписати. Замітки свої бувъ би я долучивъ при конці статі, а помістивъ би ихъ дятъго, що хтѣ я уважавъ статю за дуже цінну и що-до змісту и яко гблєє знаменитого російского Украинця, все таки бачивъ въ нѣй деяки зовсѣмъ хибий на мою гадку поглядъ, особливо що до справъ галицкихъ. Але жъ замітки за обдѣркення и дописки може мнѣ робити тблько авторъ и то хибя лєсочно; зъ-вбдки бере собѣ тѣжъ право якъ-неоудъ редакція „европейской“ газети, сего не розумію, бо прець п. Гордієнченко зовсѣмъ не потребує куратеі „Народа“.

Я завбдомувавъ про сую оцінку д-ра Целевича, вбдѣ обвѣязъ скликати ад hoc засіданьє вбдѣлу, але потбмъ вже отягавъ, бо — якъ замѣчавъ — у иншихъ оцінителѣхъ переважала гадка, щбъ така статя не друкувати [за-дѣ єй надго полемичного тѣлу]. Тажъ минуло зо дѣа мѣсѣць. Коли жъ врештѣ авторъ заждѣвъ звороту рукописи, я щѣ разъ порушивъ потребу напечатаня, а врештѣ — до кількохъ днѣвъ — передавъ статю указаню особѣ.

Щѣ „редакція“ зазмѣстъ моїхъ дописокъ, и тѣ празничнихъ не для неї, погнѣвалася и накинудъ на мене особисто, виссавши в сѣ прочі позитивнй дѣй чистю зъ пальця — се може якъ-разъ підходило-бъ до вдатныхъ зрештою слбвъ редакція „Народа“ про ходжѣньє члббтѣми вѣ чужбї души.

В. Коцювський.

Слїд. ну не пішлемо абсолютно нікому, хто не заплатить.